

Γιώργος Ξηροπαΐδης

ΑΠΟΒΛΕΠΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ

Κριτική εισαγωγή σέ μιάν ἀμφισημία τῶν “Λογικῶν Ἐρευνῶν”
τοῦ E. Husserl

στήν Τίνα

Ἡ φαινομενολογία, κατά ἓνα σχηματικό ὄρισμό τοῦ ἴδιου τοῦ ἰδρυτή της, τοῦ Edmund Husserl, εἶναι ὁ φυσικός πολέμιος κάθε φιλοσοφικῆς “θέσης” (Position), ἡ ὁποία διατυπώνεται ἀπό μιὰ συγκεκριμένη σκοπιά καί ἀναπτύσσεται στή βάση ὀρισμένων σταθερῶν θεμελιακῶν ἀρχῶν. Κατευθυντήρια ἐπιδίωξή της δέν εἶναι νά ἐπεξηγήσει συστηματικά τό “ἀκατανόητο” οὔτε νά ἀναπλάσει κριτικά τούς ὅρους πού ὀδηγοῦν στήν ἐμφάνιση “παρανοήσεων” ἀλλά νά ἐπισημάνει καί νά ἀναδείξει τό “αὐτονόητο”, τό ὁποῖο ἔχει παρεισφρήσει στίς οἰκειῆς ὄψεις μιᾶς ἤδη παγιωμένης καί καθολικά ἀποδεκτῆς γνώσης. Ἡ φαινομενολογία κινεῖται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς στή διάσταση τοῦ οἰκείου καί αὐτονόητου, ἡ ὁποία συστήνει τό εὐρύτερο νοηματικό πεδίο, ἀπό ὅπου πηγάζει ἡ ρητή θεματική γνώση, δηλαδή ἡ ἐπιστημονική καί φιλοσοφική ἐξιδανίκευση, μέσα ἀπό μιὰ περίπλοκη διεργασία αὐτοδιαφοροποίησης. Ἡ ἀντιφατικότητα πού φαίνεται νά διέπει τούς διαφωτιστικούς στόχους τῆς φαινομενολογίας ἀπορρέει σέ τελική ἀνάλυση ἀπό τήν ἐπιφυλακτική της στάση ἔναντι τοῦ μεθοδολογικοῦ κατακερματισμοῦ τῶν ἐξεταζόμενων ἀντικειμένων καί ἀπό τήν ἐπιθυμία της νά διασφαλίσει τό πρωτεῖο τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος, τοῦ “πράγματος αὐτοῦ” κατά τήν πλατωνική διατύπωση, ἔναντι τοῦ μεθοδικοῦ του ἐλέγχου. Ἡ ἐκκίνησή της ἀπό ἓνα προδεδομένο, ἤδη διαρθρωμένο νοηματικό ὅλο ἀντιστοιχεῖ σέ μιὰ ἐκλεπτυσμένη αὐτοκριτική τῆς

ὀρθολογικῆς μεθόδου καί σέ καμιά περίπτωση δέν συνεπάγεται τήν ὑποταγή σέ ὑποπτες ἀνορθολογικές ἐπιταγές, ὅπως ἕνας θετικιστικός ὀρθολογισμός μᾶς προτρέπει νά πιστέψουμε προκειμένου νά συγκαλύψει τή δική του θεωρητική ἀφέλεια καί ἔνδεια.

Στήν προσπάθειά της νά ἐρμηνεύσει τή θεωρητική γνώση, τίς διάφορες μορφές ἐπιστημονικῆς ἐξιδανίκευσης στό φῶς τοῦ αὐτονόητου πού ἤδη-πάντοτε (*immer schon*) γνωρίζουμε, ἡ φαινομενολογία συναντᾶται μέ δύο ἄλλες σημαντικές θεωρητικές κατευθύνσεις τοῦ αἰῶνα μας: τήν ἐρμηνευτική καί τή γλωσσική ἀνάλυση, κυρίως ἐκείνη πού ἀντλεῖ τήν ἐμπνευσή της ἀπό τίς “Φιλοσοφικές Ἐρευνες” καί ὄχι ἀπό τόν “*Tractatus*”. Στόχος μου δέν εἶναι βέβαια νά ἐπισημάνω, τουλάχιστον ἄμεσα, τίς ὁποῖες ὁμοιότητες ἢ διαφορές τῆς φαινομενολογίας μέ τήν ἐρμηνευτική ἢ τή γλωσσική ἀνάλυση, ἀλλά νά ἐξετάσω, κατά πόσον ἡ φαινομενολογία, στό μέτρο πού αὐτοκατανοεῖται ὡς ὑπερβατολογική φιλοσοφία, καταφέρνει νά ἀποφύγει τό μεθοδολογικό ἐγκλεισμό τοῦ ὑπό ἐξέταση πράγματος ἢ ἂν τελικά εἶναι καί αὐτή ὑποχρεωμένη ἀπό τήν ἴδια της τή θεωρητική ὑφή νά ἀποδεχθεῖ μιά σειρά προκαταλήψεων, οἱ ὁποῖες, παρουσιαζόμενες ὡς θέσεις προφανεῖς, ὀδηγοῦν σέ μία ἀνεπίτρεπτη ὑποτίμηση τοῦ ρόλου τῆς γλώσσας καί ὑποτάσσουν “τό πράγμα αὐτό” (*die Sache selbst*) στίς ἀξιώσεις τῆς αὐτονομημένης μεθόδου.

Στήν ἱστορία τῆς ὑπερβατολογικῆς θεμελίωσης τῆς φιλοσοφίας ἀπό τόν Kant ἕως τόν Husserl, τόν Heidegger καί τόν Wittgenstein παρατηρεῖται μιά ἰδιότυπη ἐμμονή στό μεθοδολογικοῦ τύπου ἐρώτημα τοῦ Kant γιά τίς “συνθήκες δυνατότητας...” (*Bedingungen der Moeglichkeit...*). Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἐρευνητικῆς κατεύθυνσης πού παραμένει σταθερή, ἀπό τυπική τουλάχιστον ἄποψη, διαμορφώνεται κάθε φορά μιά πρωταρχική φιλοσοφική μάθηση, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει στή γνώση νά στοχάζεται τά ἴδια της τά θεμέλια, νά περιχαρακῶνει τά ὄριά της καί ἔτσι νά αὐτονομιμοποιεῖται. Ἡ ἐκάστοτε νέα συγκεκριμενοποίηση τῆς μάθησης ἐτούτης προσδιορίζει κατόπιν μέ τή σειρά της τήν κίνηση τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης στό σύνολό της: ἡ κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου (Kant), ἡ θεωρία τῆς ἐπιστήμης (Fichte), ἡ καθαρή φαινομενολογία (Husserl), ἡ θεμελιώδης ὄντολογία (Heidegger) ἢ ἡ γραμματική τοῦ βάθους (Wittgenstein)¹. Κάθε μιά ἀπό αὐτές τίς συγκεκριμενοποιήσεις αὐτοερμηνεύεται ὡς δημιουργική κριτική τῶν προγενεστέρων καί ὡς ἡ πλέον ἐκλεπτυσμένη ἐκπλήρωση τοῦ ἔργου τῆς ὑπερβατολογικῆς σκέψης. Τόσο ὁμοῦς ἡ θεμελιώδης ὄντολογία ὅσο καί ἡ γραμματική τοῦ βάθους ἐκπληρώνουν τούς στόχους τῆς ὑπερβατολογικῆς σκέψης ἀμφισβητώντας συγχρόνως ριζι-

1. Ἡ ἔνταξη τοῦ Wittgenstein στήν παράδοση τῆς ὑπερβατολογικῆς φιλοσοφίας, φαινομενικά ἀυθαίρετη, στηρίζεται σέ δικές του ὑποδείξεις: “Εἶναι σά νά ἔπρεπε νά δοῦμε μέσα ἀπό τά φαινόμενα: ἡ ἐρευνά μας ὁμοῦς δέν κατευθύνεται πρὸς τά φαινόμενα, ἀλλά θά μπορούσε κανεῖς νά πεῖ, πρὸς τίς “Δυνατότητες” τῶν φαινομένων”. *Philosophische Untersuchungen*, Frankfurt: Suhrkamp 1960, § 90 (ἑλλην. μετάφραση Π. Χριστοδουλίδης, Ἀθήνα: Παπαζήσης 1977, σσ. 69-70).

κά στοιχειώδεις προϋποθέσεις που συμμερίζονται όλες οι προγενέστερες υπερβατολογικές φιλοσοφίες: πρώτον, τὸ γεγονός ὅτι ἡ φιλοσοφία ὀφείλει μέσω τῆς θεμελιακῆς τῆς μαθήσεως νὰ ἐδραιωθεῖ ὡς ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη ἢ ἀλλιῶς νὰ παραιτηθεῖ πλήρως ἀπὸ κάθε γνωστικῆ τῆς ἀξίωση, καὶ δεύτερον, τὸ γεγονός ὅτι ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νὰ ἐδραιωθεῖ ὡς ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη μόνον ἐφόσον στηρίζεται στὴν ἀρραγὴ ἐνότητα καθαρῆς νοήσεως καὶ ἐποπτείας. Ὁ κριτικὸς ἔλεγχος πού ἀσκοῦν ὁ Heidegger καὶ ὁ Wittgenstein ἀναδεικνύει τὴν ἰδέα τῆς ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης καὶ τὸ γνωσιολογικὸ τῆς ἀντίστοιχο ὡς τίς θεμελιακότερες προκαταλήψεις πού συγκροτοῦν τὸν κοινὸ ὀρίζοντα κάθε υπερβατολογικοῦ ἐγχειρήματος καὶ ὠθοῦν τὴ σκέψη νὰ ἀναζητήσῃ τίς ἀπριορικὲς καὶ ἀπαράλλακτες δομὲς τῆς κατανόησης πού διαθέτει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν κόσμον καὶ νὰ παρακάμψῃ τίς μεταβλητὲς καὶ ἱστορικὲς συνθήκες ὡς δῆθεν δευτερογενῆ φαινόμενα. Προσανατολίζοντας ὁμως τὸ θεωρητικὸ τῆς ἐνδιαφέρον στὴν ἀνεύρεση τοῦ ἀπριοτικοῦ καὶ ἀμετάβλητου στοιχείου ἢ σκέψη ὑποχρεώνεται νὰ θέσῃ τὴ συνείδηση ὡς τὸ πρωταρχικὸ ἐρευνητικὸ τῆς πεδίου, καθόσον ἡ συνείδηση, ὅπως πιστεύει ἡ νεώτερη φιλοσοφία ἀπὸ τὸν Descartes καὶ μετὰ, εἶναι ὁ προνομιακὸς ἐκεῖνος χῶρος πού ὑπόσχεται τὴν κατάκτηση τῆς μεγίστης δυνατῆς “προφάνειας” (Evidenz). Στὸ μέτρο λοιπὸν πού ἡ σκέψη διαπνέεται ἀπὸ τὸ μεθοδολογικὸ ἐρώτημα γιὰ τίς “συνθήκες δυνατότητας”, τότε ὡς “τὸ πράγμα αὐτό”, πού αὐτὴ καλεῖται νὰ μελετήσῃ, ἐμφανίζεται ἡ συνείδηση, φυσικὰ ὄχι ἡ ἐμπειρικὴ ἀλλὰ ἡ ἀπριορικὴ, καθαρὴ συνείδηση, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐκδιπλώνεται τὸ νόημα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἑαυτότητας. Ἡ μέθοδος ἀποφασίζει ἐν προκειμένῳ ποιὸ θὰ εἶναι “τὸ πράγμα”, δηλαδή τὸ θέμα τῆς σκέψης².

Μὲ τὴν παραδοσιακὴν υπερβατολογικὴν σκέψη ὁ Husserl μοιράζεται τὸ θεματικὸν προσανατολισμὸν πρὸς τὴ συνείδηση, ἀποστασιοποιεῖται ὁμως ρητὰ ἀπὸ αὐτήν, ἐπειδὴ δὲν κατάφερε νὰ ἀναδείξῃ ἐπαρκῶς τὸν ἀποβλεπτικὸν χαρακτήρα τῆς συνείδησης. Ἡ πρωταρχικὴ, κατὰ Husserl, ἐνότητα τῆς συνείδησης εἶναι τὸ ἀποβλεπτικὸν ἐνέργημα, τὸ ὁποῖο “ἐννοεῖ” (meint) ἓνα ἀντικείμενον. Ἡ “ἀποβλεπτικότητα” (Intentionalität) δὲ συνιστᾷ σύνδεση δύο ἑτερογενῶν ψυχικῶν καταστάσεων—ἀφενὸς τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἐνεργήματος καὶ ἀφετέρου τοῦ παρεχομένου στὴν παράσταση ἀντικειμένου— ἢ σύνδεση τῆς ἐγκλειστης στὸν ἑαυτό τῆς συνείδησης μὲ τὸ ἐμπειρικὸν-πραγματικὸν ἀντικείμενον. Ἡ ἀποβλεπτικὴ ἀναφορά στὸ ἀντικείμενον δὲν ἀποτελεῖ ἓναν προσδιορισμὸν σχέσης παρά ἀνήκει στὸ εἰδικὸν νόημα ἑνὸς βιώματος, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν τὸ ἀντικείμενό τῆς ὑπάρχει ἢ ὄχι καὶ μόνον ὑπ’ αὐτὸν τὸν ὄρον χαρακτηρίζει τὴν ἴδια τὴ συνείδηση. Συνεπῶς τὸ πρωταρχικὸν φαινόμενον εἶναι ἢ ὑποκειμενικὴ ἀναφορά σὲ ἓνα ἀντικείμενον καὶ ὄχι ἓνα ὑποκείμενον καὶ ἓνα ἀν-

2. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς “μεθόδου” καὶ τῆς λειτουργίας τῆς στή νεώτερη μεταφυσικὴ τῆς ὑποκειμενικότητας χρήσιμες εἶναι οἱ σχετικὲς παρατηρήσεις τοῦ M. Heidegger, *Nietzsche: Der Europäische Nihilismus*, Frankfurt: Klostermann 1986, GA 48, σσ. 165-207.

τικείμενο, τά όποια θά έπρεπε πρῶτα νά κινηθοῦν τό ένα πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ άλλου.

Στόν όρίζοντα μιᾶς τέτοιας φιλοσοφικῆς αντίληψης τό πρόβλημα πού ἀφορᾶ στήν κατανόηση τῆς σημασίας γλωσσικῶν έκφράσεων ἀλληγορεῖται ὡς βαθμίδα μιᾶς τελεολογικά ἀνελισσόμενης ένταξης τῆς συγκεκριμένης κατανόησης στήν ἀποβλεπτική σχέση τῆς συνείδησης μέ τά ἀντικείμενα. Θά ἐξετάσω ἐδῶ τόν τρόπο μέ τόν όποιο ὁ Husserl προσπαθεῖ νά ἐπιλύσει τό πρόβλημα αὐτό στίς “Λογικές Έρευνες”, στό ίδρυτικό, ὅπως δικαίως ἀποκαλεῖται, κείμενο τῆς φαινομενολογικῆς σκέψης, ἐνῶ θά παρακάμψω τίς σχετικές ἀναλύσεις τοῦ Husserl στίς “Ίδέες”, πού κυκλοφόρησαν δεκατρία χρόνια ἀργότερα καί στίς όποιες ἡ φαινομενολογία ἐδραιώνεται ρητά πλέον ὡς ὑπερβατολογική σκέψη, γιά τόν ἀπλό λόγο ὅτι στό κείμενο αὐτό ἡ προβληματική τῆς σημασίας ὑποχωρεῖ σέ σημαντικό βαθμό, ἐπειδή κατά τόν Husserl “ἡ σφαῖρα τῆς έκφρασης” δέν εἶναι “παραγωγική”, δέ συμμετέχει δηλαδή αὐτενεργῶς στή νοηματική συγκρότηση τοῦ κόσμου ἀλλά ἀπλῶς διαθέτει τή χαρακτηριστική ἰκανότητα “νά ἀντανακλᾶ κατά κάποιον τρόπο τή μορφή καί τό περιεχόμενο κάθε ἀποβλεπτικότητας”³. Ἐνῶ στίς “Λογικές Έρευνες” διατυπώνεται ἡ ἀποψη ὅτι ἡ σημασιολογική ἀνάλυση εἶναι ἡ *via regia* γιά τήν θεμελίωση τῆς λογικῆς ὡς μάθησης καθολικῆς, στίς “Ίδέες” ἡ γλώσσα χάνει τό μεθοδολογικό της πρωτεῖο καί ἡ σκέψη μοιάζει νά ἐπαφίεται πλήρως στήν ἀξιοπιστία τῆς ἐσωτερικῆς αντίληψης.

II

Ὁ Husserl χαρακτηρίζει τίς “Λογικές Έρευνες” προπαρασκευαστικές μελέτες πού ἀποσκοποῦν στή γνωσιοκριτική ἀποσαφήνιση τῆς καθαρῆς λογικῆς ὡς *mathesis universalis*. Ἐπειδή ὅμως τά θεωρητικά-λογικά ἐνεργήματα εἶναι κατ’ ἀνάγκην σημασιακά, εἶναι εὐνόητο τό γεγονός ὅτι ἡ πρώτη Έρευνα “Έκφραση καί Σημασία” ἐπικεντρώνεται στό ζήτημα τῆς γλώσσας, ἡ ὁποία ἐξ ἀρχῆς ἀναλύεται ὡς σύστημα ἐναρμόνισης γλωσσικῶν δραστηριοτήτων. Ἀναμφισβήτητα ὁ διάλογος συγκροτεῖ μιᾶ τέτοια δραστηριότητα. Περιέχει ὡστόσο στοιχεῖα, τά όποια δέν εἶναι ἀπαραίτητα γιά τή σημασιολογική λειτουργία τῆς γλωσσικῆς έκφρασης, ἐφόσον οἱ έκφράσεις μποροῦν νά διατηροῦν τό ἴδιο νόημα καί “στό μοναχικό βίον τῆς ψυχῆς” (*im einsamen Seelenleben*). Ἡ φαινομενολογική μελέτη τῆς γλώσσας καταλήγει συνεπῶς σέ μιᾶ διερεύνηση τῶν συνειδησιακῶν ἐνεργημάτων, ἐνῶ κάθε ἐρώτημα γιά τό νόημα ἢ τήν ἀναφορά μιᾶς έκφρασης ἀνάγεται τελικά σέ ένα ἐρώτημα γιά τά ἐνεργήματα πού καθιστοῦν δυνατή τή συγκεκριμένη έκφραση: “Ἐάν σταθοῦμε πάνω στό ἔδαφος τῆς καθαρῆς περιγραφῆς, τότε τό συγκεκριμένο φαινόμενο τῆς νοηματικά ἐνεργοποιημένης έκφρασης διαρθρώνεται ἀφενός στό

3. E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, Erstes Buch, Husserliana III, Den Haag: Nijhoff, 1950, § 124.

φυσικό φαινόμενο, στο οποίο συγκροτείται ή έκφραση ως προς τή φυσική της πλευρά, καί ἀφετέρου στά ἐνεργήματα, τά ὅποια παρέχουν στήν ἐκφραση σημασία καί ἐνδεχομένως ἐποπτική πληρότητα – ἐνεργήματα στά ὅποια συγκροτείται ἡ ἀναφορά σέ μιάν ἐκπεφρασμένη ἀντικειμενότητα”⁴. Ἡ ἐσωτερική δομή καί ὕψη τῶν ἐνεργημάτων ἀποτελεῖ τό θεματικό ἀντικείμενο τῆς πέμπτης Ἐρευνας, ὅπου υἱοθετεῖται μιὰ θεμελιακή περί συνειδήσεως θεωρία, στήν ὅποια βασίζονται σιωπηρά ὅλες οἱ προηγούμενες “Ἐρευνες”, καί ἰδιαίτερος ἡ πρώτη. Ἡ θεμελιακή αὐτή θεώρηση δέν προσανατολίζεται πλέον στίς γλωσσικές ἐκφράσεις καί τίς σημασίες τους. Ἀπό μιὰ διαισθητικοῦ τύπου ἀνάλυση, ἡ ὅποια ἀφορμᾶται ἀπό τά δεδομένα τῆς ἐσωτερικῆς ἐποπτείας καί ὄχι ἀπό τή μελέτη τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας, προκύπτει ὅτι τό θεμελιακό φαινόμενο τῆς συνείδησης εἶναι ἡ ἀποβλεπτικότητα, ἡ “ἐννοητική κατεύθυνση” (die meinende Richtung) πρὸς ἓνα ἀντικείμενο, ἐνῶ τό “ἐνέργημα” (Akt) υἱοθετεῖται ὡς terminus technicus γιά τό ἐπιμέρους “ἀποβλεπτικό βίωμα”⁵.

Ἡ διάρθρωση τῶν “Λογικῶν Ἐρευνῶν” παρουσιάζει συνεπῶς τήν ἐξῆς ἰδιοτυπία: Θέμα τοῦ βιβλίου εἶναι οἱ σημασίες, μέ τήν ἀνάλυση τῶν ὁποίων ξεκινᾶ ἀμέσως ἡ πρώτη ἔρευνα. Ἡ ἀνάλυση ὁμως αὐτή ἐνσωματώνει κατηγορίες προερχόμενες ἀπό μιὰ θεμελιακή θεώρηση τῆς συνείδησης, ἡ ὅποια πραγματοποιεῖται ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἐρώτημα γιά τίς σημασίες γλωσσικῶν ἐκφράσεων. Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει μιὰ σημαντική δυσκολία ὅσον ἀφορᾶ στόν προσδιορισμό τῆς σχέσης σημασίας καί ἀντικειμένου πού ἡ φαινομενολογία καλεῖται νά ἀντιμετωπίσει ἀποτελεσματικά⁶.

Ἐφόσον ὁ Husserl ἐρμηνεύει τή σημασιοδοτική συνείδηση ὡς ἐνέργημα,

4. E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, II, 1, Niemeyer, Tübingen 1980 (6), σ. 37.

5. Μέ τήν εἰσαγωγή τῆς ἐννοίας τῆς “ἀποβλεπτικότητας” ἀποκαλύπτεται ἡ ἀμφισημία πού χαρακτηρίζει τόν ὄρο “παράσταση” (Vorstellung), ὁ ὅποιος ἄλλοτε ἐννοεῖ τήν “παραστασιακή διαδικασία” (Vorstellen) καί ἄλλοτε τό “περιεχόμενο τῆς παράστασης” (Vorgestelltes). Γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ ἀμφισημία αὐτή πού ὀδήγησε συχνά σέ ἀξιέξοδο τίς γνωσιοθεωρητικές ἀναζητήσεις τῆς νεώτερης φιλοσοφίας ἀπό τόν Descartes ἕως τόν Kant, ὁ Husserl ἀνατρέχει στόν ὄρο “ἐνέργημα” (Akt) προειδοποιώντας συγχρόνως ὅτι ὁ συγκεκριμένος ὄρος δέν ἐννοεῖ μόνον τά ἐνεργεία τελούμενα ἀποβλεπτικά βιώματα ἀλλά ἐκτείνεται στό σύνολο τῶν ἀποβλεπτικῶν βιωμάτων. Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς δισημαντικότητας ὁ Husserl χρησιμοποιοῖ στίς “Ἰδέες” τόν ὄρο “ἐνέργημα” ἀποκλειστικά γιά τό ἐνεργεία τελούμενο ἀποβλεπτικό βίωμα, ὅπου τό “ἐγώ” κατευθύνεται ρητά πρὸς ἓνα ἀντικειμενικό περιεχόμενο, ἐνῶ γιά τή γενική ἐννοια τοῦ “ἀποβλεπτικοῦ βιώματος” προσφεύγει στούς ὄρους “cogito” καί κυρίως “Nóησις” (Noesis). Γιά τήν περιπέτεια τῆς ἐννοίας τοῦ “ἐνεργήματος” στό ἔργο τοῦ Husserl πρβλ. τό ἄρθρο τῆς E. Ströker, *Intentionalität und Konstitution. Wandlungen des Intentionalitätskonzepts in der Philosophie E. Husserls*, μετάφραση ἀπό τόν Ν.Μ. Σκουτερόπουλο, στό *Δευκαλίων*, τ. 11, τεύχος 1, 1992, σσ. 31-49.

6. Ἐδῶ ἀκολουθῶ ὡς ἓνα σημεῖο τίς διαυγεῖς ἀναλύσεις τοῦ Ernst Tugendhat. Πρβλ. ἰδίως τό βιβλίο του *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie*,

θά περίμενε κανείς ότι θεωρεί και τις ίδιες τις σημασίες ως οίονει αντικείμενα. Παρ' όλα αυτά ενεργοποιεί στο επίπεδο των αποβλεπτικών βιωμάτων, μιὰ διάκριση ανάλογη με εκείνη πού προτείνει ο Frege στο χώρο των γλωσσικών εκφράσεων. Ο Husserl θεωρεί λοιπόν αναγκαίο νά διακρίνει τό περιεχόμενο ενός ενεργήματος από τό αντικείμενό του έπισημαίνοντας ότι διαφορετικά ενεργήματα μπορούν νά κατευθύνονται πρὸς τό ίδιο αντικείμενο, μολονότι διαφέρουν μεταξύ τους ὡς πρὸς τό περιεχόμενο. Τό περιεχόμενο ενός ενεργήματος εἶναι ανάλογο πρὸς τό νόημα μιᾶς γλωσσικῆς έκφρασης, καθόσον διαφορετικές έκφράσεις μπορούν νά αναφέρονται στό ίδιο αντικείμενο καί ὡστόσο νά ποικίλλουν κατά τό νόημα. Ἐπιπλέον εἶναι δυνατόν διαφορετικά ενεργήματα νά ἔχουν τό ίδιο ἀκριβῶς περιεχόμενο. Ὅμως στήν προκειμένη περίπτωση ἀπαιτεῖται νά διαστείλουμε τό περιεχόμενο μέ μιάν αντικειμενική καί λογική ἔννοια ἀπό τό περιεχόμενο μέ μιὰ ἀπλῶς ὑποκειμενική καί ψυχολογική ἔννοια: ἐάν διαφορετικά ενεργήματα μπορούν νά μετέχουν στό ίδιο περιεχόμενο, τότε τοῦτο δέν μπορεί νά εἶναι ἓνα "ἐμπειρικά πραγματικό" (real) συστατικό στοιχείο τους. "Τήν οὐσία τῆς σημασίας δέν ἐντοπίζουμε στό σημασιοδοτικό βίωμα ἀλλά στό περιεχόμενό του, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ μιὰ ταυτόσημη ἀποβλεπτική ἐνότητα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τή διάσπαρτη πολλαπλότητα πραγματικῶν ἢ δυνατῶν βιωμάτων ὁμιλούντων καί σκεπτομένων ὑποκειμένων. Τό περιεχόμενο τοῦ συναφοῦς σημασιακοῦ βιώματος μέ αὐτή τήν ἰδεατή ἔννοια ἐπ' οὐδενί δέν ταυτίζεται μέ ὅ,τι ἡ ψυχολογία ἀποκαλεῖ περιεχόμενο... ενός βιώματος"⁷. Τό ἐπιχείρημα τοῦ Husserl προφανῶς συστοιχεῖ πρὸς τό ἐπιχείρημα τοῦ Frege ὑπέρ τῆς διακρίσεως τοῦ νοήματος ἀπό τίς νοητικές εἰκόνες καί τίς νοητικές παραστάσεις. Ἀφοῦ οἱ εἰκόνες καί οἱ παραστάσεις πού συνοδεύουν τήν ἐκάστοτε χρήση μιᾶς λέξης μπορούν ἐν γένει νά ποικίλουν ἀπό ἄτομο σέ ἄτομο, ἐνῶ ἡ σημασία μιᾶς λέξης παραμένει ἀναλ-

Frankfurt: Suhrkamp 1979 (2), σσ. 143-196 καί τό ἄρθρο του *Phänomenologie und Sprachanalyse* πού πρωτοδημοσιεύτηκε στό: R. Bubner, K. Cramer, R. Wiehl (Hrsg.), *Hermeneutik und Dialektik*, Tübingen: Mohr 1970, τόμ. II. – Ἡ κυριότερη ἐνστασή μου κατά τοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Tugendhat ἀφορᾷ στήν προσπάθειά του νά ἀναγάγει τό σύνολο των ἀποβλεπτικῶν βιωμάτων σέ "προτασιακές στάσεις" (propositional attitudes), δηλαδή σέ ἀμιγῶς γλωσσικά φαινόμενα. Ἀκόμη κι ἂν ὑποθέσουμε ὅτι μόνον μέσω τῆς γλώσσας μπορούμε νά προσεγγίσουμε τά ἀποβλεπτικά φαινόμενα, τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι τά συνειδησιακά φαινόμενα εἶναι ἐκ συστάσεως γλωσσικά. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. τίς διεισδυτικές παρατηρήσεις τοῦ R. Chisholm, *The First Person. An Essay on Reference and Intentionality*, University of Minnesota Press: Minneapolis 1981/82. Μιάν ανάλογη πρὸς ἐκείνη τοῦ Tugendhat θέση εἶχε διατυπώσει ὁ ἴδιος ὁ Chisholm στό κλασσικό πλέον ἄρθρο τοῦ Sentences about Believing πού πρωτοδημοσιεύτηκε στό περιοδικό *Proceedings of the Aristotelian Society* 56, σσ. 125-148. Τῆ θέση ὁμως αὐτή ἀναγκάστηκε νά ἀνακαλέσει μετά τήν κριτική πού δέχτηκε ἀπό τόν D. Henrich, *Zwei Theorien zur Verteidigung von Selbstbewußtsein*, στό *Grazer Philosophische Studien* 7, 8/1979, σσ. 77-79.

7. *Logische Untersuchungen*, II, I σ. 97.

λοιώτη, τότε ή σημασία δέν μπορεί νά άπαρτίζεται άπό ψυχολογικοῦ τύπου περιεχόμενα. “Άπό τή σημασία καί τό νόημα ενός σημείου πρέπει νά διακρίνουμε τήν παράσταση πού συνδέεται μαζί του... Οὔτε καν στον ἴδιο άνθρωπο δέ συνδέεται πάντοτε ή ἴδια παράσταση μέ τό ἴδιο νόημα. Ἡ παράσταση εἶναι ὑποκειμενική...”⁸.

Ἐνεξαρτήτως λοιπόν τῶν διαφορῶν στήν προσέγγιση τῆς γλώσσας άπό τόν Frege καί στήν προσέγγιση τῆς γλωσσικῆς χρήσης στό μοναχικό βίο τῆς ψυχῆς άπό τόν Husserl, φαίνεται ὅτι ὁ Husserl άπλῶς ἐφαρμόζει μιá παραλλαγή τῆς διάκρισης τοῦ Frege σέ νόημα (Sinn) καί ἀναφορά (Bedeutung) στήν περιγραφή τῶν συνειδησιακῶν ἐνεργημάτων ταυτίζοντας τό στοιχεῖο τῆς σημασίας σέ ἕνα ἐνεργήμα μέ τό ἀντικειμενικό περιεχόμενο, τό ὁποῖο ἀντιπαραβάλλει πρὸς τό ἀντικείμενο ἀναφορᾶς τοῦ ἐνεργήματος. Καί ὅπως γιά τόν Frege τό νόημα μιᾶς ἐκφρασης εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο δίδεται τό ἀντικείμενο, στό ὁποῖο ἀναφέρεται ή ἐκφραση, ἔτσι καί γιά τόν Husserl ή ἀναφορά στό ἀντικείμενο συγκροτεῖται μέσω τῆς σημασίας. Κάθε ἐκφραση, σημειῶνει ὁ Husserl, “δέν ἔχει μόνον τή σημασία της ἀλλά ἀναφέρεται ἐπίσης καί σέ κάποια ἀντικείμενα... Ποτέ ὅμως δέ συμπίπτει τό ἀντικείμενο μέ τή σημασία”. Καί συμπληρώνει: “ὀρθῶς λέγεται πὸς ή ἐκφραση ὑποδηλώνει (κατονομάζει) τό ἀντικείμενο *διá μέσου* τῆς σημασίας του”¹⁰.

Ἐπάρχει ἐντούτοις μιá καίρια διαφορά ἀνάμεσα στή “σημασία” τοῦ Husserl καί στό “νόημα” τοῦ Frege¹¹. Ἀπό τή σκοπιά τοῦ Husserl ή ταυτόσημη σημασία, τήν ὁποία μοιράζονται διάφορα ἐνεργήματα, σχετίζεται πρὸς αὐτά τά ἐνεργήματα, ὅπως μιá καθολική ἐννοια πρὸς τίς ἐπιμέρους πραγματώσεις της. “Ἡ σημασία σχετίζεται λοιπόν μέ τά ἐκάστοτε σημασιακά ἐνεργήματα..., ὅπως περίπου ή ἐρυθρότης *in specie* μέ τά κομμάτια χαρτιοῦ πού βρί-

8. G. Frege, *Kleine Schriften*, ἐκδ. Ignacio Angelelli, Hildesheim: Georg Olms, 1967, σσ. 145-146.

9. *Logische Untersuchungen*, II, 1 σ. 46.

10. Ὁπ.π., σ. 48.

11. Γιά τή σχέση Frege καί Husserl πρὸς D. Follesdal, *Husserl und Frege*, Oslo: Aschehoug, 1958 καί J. Mohanty, *Husserl und Frege*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 1982. Τόσο ὁ Follesdal ὅσο καί ὁ Mohanty τονίζουν τήν ἀναγκαιότητα νά διερευνηθοῦν οἱ ἀναλογίες καί οἱ διαφορές πού ἐμφανίζουν οἱ περί νοήματος θεωρίες τοῦ Husserl καί τοῦ Frege ὄντας πεπεισμένοι ὅτι ή φαινομενολογία μπορεί νά ἀποκτήσει μιá φιλοσοφικά κατανοητή μορφή μόνον ἐάν διαβαστεῖ ὑπό τό φῶς τῆς διάκρισης τοῦ Frege ἀνάμεσα σέ νόημα καί ἀντικείμενο ἀναφορᾶς. Ὡστόσο καί οἱ δύο ὑποτιμοῦν τό γεγονός ὅτι ή περί νοήματος θεωρία τοῦ Husserl μεταβλήθηκε σημαντικά κατά τή μετάβαση ἀπό τίς “Λογικές Ἐρευνες” στίς “Ἰδέες” καί ὅτι ή μεταβολή αὐτή, ή ὁποία πραγματικά τόν φέρνει πῶς κοντά στον Frege, εἶναι μᾶλλον πρὸς τό χειρότερο, ἐφόσον συνοδεῖται ἀπό τήν υλοθέτηση μιᾶς ὄντολογίας τῶν νοημάτων πού τείνει νά ἐξομοιώσει τά νοήματα μέ ἀντικειμενικές ὄντοτητες. Πρὸς R. Aquila, *Husserl and Frege on Meaning*, στό *Journal of the History of Philosophy* 12, σσ. 377-383.

σκονται μπροστά μας και πού όλα έχουν τό ίδιο έρυθρό χρώμα"¹². Από τό παραπάνω χωρίο προκύπτει ότι ή όντολογία τής σημασίας πού προτείνεται στις "Λογικές Έρευνες" μάς δεσμεύει νά αναγνωρίσουμε άπλώς τήν ύπαρξη τών συνειδησιακών ένεργημάτων και τών καθολικών τους ιδιοτήτων. Η διαφορά συνεπώς ανάμεσα σέ δύο συνειδησιακά ένεργήματα πού αναφέρονται στό ίδιο αντικείμενο και παρά ταυτα διαφέρουν ως πρός τό περιεχόμενο έγκειται στό ότι κάθε ένεργημα ένσωματώνει μιά διαφορετική σημασία, πράγμα πού σημαίνει ότι τά δύο ένεργήματα, τουλάχιστον από μιά άποψη, είναι ποιοτικά διαφορετικά ένεργήματα. Και ό,τι δύο ένεργήματα μέ ταυτόσημο περιεχόμενο μοιράζονται είναι άπλώς τό γεγονός ότι τουλάχιστον από τήν άποψη τής σημασίας είναι ποιοτικά ταυτόσημα. Έφόσον όμως οί θέσεις αυτές μπορούν νά γίνουν άποδεκτές από κάθε θεωρία περί συνειδησιακών ένεργημάτων, τότε δέ θά ήταν ύπερβολή νά υποστηρίξουμε τήν άποψη ότι οί "Λογικές Έρευνες" καθιστούν έφικτή μιά οίκονομική όντολογία του νοήματος.

Από τήν προοπτική του Frege τό νόημα μιάς γλωσσικής έκφρασης είναι επίσης κάτι τό αντικειμενικό και όχι ένα άπλώς ύποκειμενικό περιεχόμενο κάποιας άτομικής νοήσεως, άφού τό νόημα "μπορεί νά είναι ή κοινή ιδιότητα πολλών και έπομένως δέν είναι μέρος ή τρόπος του άτομικού νοϋ"¹³. Τό νόημα όμως και ή συνείδηση, ή όποία αναφέρεται στά αντικείμενα διαμέσου του νοήματος, δέν συνδέονται μεταξύ τους όπως μιά καθολική έννοια μέ τίς έπιμέρους πραγματώσεις της αλλά μάλλον όπως μιά συνείδηση μέ ένα αντικείμενο συλλαμβανόμενο από τή συγκεκριμένη συνείδηση. Τό "διανόημα" (Gedanke), επί παραδείγματι, τό όποιο είναι τό νόημα μιάς όλόκληρης πρότασης, δηλαδή τό αντικειμενικό περιεχόμενο του νοητικού ένεργήματος πού εκφράζει ή πρόταση, είναι κάποια άπλή όντότητα τήν όποία οίαδήποτε άτομική νόηση μπορεί νά συλλάβει. "Στή σύλληψη τών διανοημάτων πρέπει νά αντιστοιχεί μιά ειδική πνευματική ίκανότητα, ή νοητική δύναμη. Μέ τή νόηση δέν παράγουμε τά διανοήματα αλλά τά συλλαμβάνουμε"¹⁴.

Η διαβεβαίωση όμως ότι ή νόηση συλλαμβάνει τό διανόημα περικλείει μιά ούσιώδη άμφισημία. Αφενός μπορεί νά έννοεί άπλώς ότι μετέχουμε σέ κάποια νοητική δραστηριότητα, άφετέρου μπορεί νά υπαινίσσεται ότι μέσω τής νοήσεως συνειδητοποιούμε τήν ύπαρξη κάποιας όντότητας διακριτής από τή νόηση. Η μοναδική σχέση πού απαιτείται για νά εξηγήσουμε τήν πρώτη θέση είναι ή σχέση ανάμεσα στα νοητικά ένεργήματα και τίς ποικίλες ιδιότητές τους. Προκειμένου νά εξηγήσουμε τή δεύτερη πρέπει νά υποθέσουμε μιάν έπιπρόσθετη σχέση ανάμεσα στό νοϋ και τό διανόημα πρός τό όποιο στρέφεται. Ο Frege φαίνεται νά έχει κατά νοϋ τή δεύτερη θέση, όπως προκύπτει κι από τόν ακόλουθο συλλογισμό. Οί μόνες καθολικές όντότητες πού ως

12. *Logische Untersuchungen*, II, 1 σ. 100.

13. G. Frege, *Kleine Schriften*, σ. 146.

14. "Οπ.π., σ. 359.

γνωστόν αναγνωρίζει είναι οί έννοιες. Άλλά όλες οί έννοιες είναι όντότητες “άκόρεστες” (ungesättigt), ενώ άπεναντίας τά διανοήματα είναι όντότητες “-κορεσμένες”. Κατά συνέπεια τά νοήματα άντιστέκονται σέ κάθε ταύτισή τους μέ τίς σημασιακά άκόρεστες, καθολικές έννοιες. Δύο ένεργήματα μέ τό ίδιο άντικείμενο αναφορᾶς αλλά μέ διαφορετικό άντικειμενικό περιεχόμενο είναι συνεπῶς κάτι περισσότερο από δύο ένεργήματα πού συμβαίνει νά είναι ποιοτικά διαφορετικά, έφόσον είναι έπιπλέον δύο ένεργήματα πού στοχεύουν σέ διαφορετικά “άντικείμενα”, δηλαδή νοήματα. Καί δύο ένεργήματα μέ κοινό περιεχόμενο δέν είναι άπλά δύο ένεργήματα πού τυχαίνει νά είναι ποιοτικά ταυτόσημα αλλά είναι έπιπλέον δύο ένεργήματα πού συλλαμβάνουν ένα καί μόνο νόημα. Άρα είναι θεμιτός ό ίσχυρισμός ότι ή όντολογία τοῦ νοήματος τοῦ Frege είναι λιγότερο οίκονομική από τή συναφή όντολογία τοῦ Husserl, καθόσον εισάγει πέρα από τά ένεργήματα καί τίς καθολικές ιδιότητές τους τά νοήματα ως άντικείμενα συλλήψιμα από τά νοητικά ένεργήματα. Άπεναντίας ό Husserl διαρκῶς τονίζει: “Κατά τό σημασιακό ένεργημα ή συνείδηση δέν είναι στραμμένη θεματικά πρὸς τή σημασία”¹⁵. Κατορθώνει έτσι νά αποφύγει μιάν ένσταση στήν όποία είναι ιδιαίτερα εὐάλωτος ό Frege. Τά νοήματα εισάγει ό Frege ως θεωρητικές κατασκευές για νά εξηγήσει τούς διαφορετικούς τρόπους μέ τούς όποίους αναφερόμαστε σέ ένα καί μόνον άντικείμενο. Άλλά εάν τά ίδια τά νοήματα είναι άντικείμενα τῆς συνείδησης, τότε καθίσταται άνέφικτη ή συμβολή τους στήν επίλυση τοῦ προβλήματος, άφοῦ είναι πλέον προφανής ή άνεπάρκεια ενός εξηγητικοῦ σχήματος πού θεωρεῖ ότι μπορούμε νά νοήσουμε κάποιο άντικείμενο Χ άκριθῶς λόγω τῆς διαμεσολάβησης ενός άλλου άντικειμένου Ψ. Οί “Λογικές Έρευνες” άντιθέτως αποδίδοντας τό διαμεσολαθητικό αυτό ρόλο σέ μιá σημασία πού προσδιορίζεται ως τό είδος τῶν συνειδησιακῶν ένεργημάτων, μέ τά όποια κατευθυνόμαστε πρὸς τό άντικείμενο Χ, άκυρώνουν τήν αναγκαιότητα προσφυγῆς σέ οίοδήποτε άλλο άντικείμενο πέραν τοῦ Χ.

Στό πλαίσιο τοῦ σχήματος ύποκειμένου-άντικειμένου πού διέπει τήν έπιχειρηματολογία τῶν “Λογικῶν Έρευνῶν” ή σημασία καταλογίζεται άρχικά στήν πλευρά τοῦ ύποκειμένου, διαφοροποιεῖται ώστόσο από αυτήν στό μέτρο πού έμφανίζεται ως τό είδος τοῦ έκάστοτε μεμονωμένου ύποκειμενικοῦ, σημασιακοῦ ένεργήματος. Παρά τά έκδηλα όντολογικά πλεονεκτήματά της ή έρμηνευτική έκδοχή πού υίοθετεῖται στίς “Λογικές Έρευνες” προκαλεῖ τήν αὐθαίρετη ύποκειμενοποίηση τῆς σημασίας περιστέλλοντας αυτό πού κατανοοῦμε κατά τήν ύποδήλωση ενός άντικειμένου μέσω ενός όνόματος στά είδητικά στοιχεῖα τοῦ ύποκειμενικοῦ, όνοματικοῦ ένεργήματος. Συγχρόνως άδυνατεῖ νά εξηγήσει γιατί ύπάρχουν διαφορετικοί τρόποι έννόησης ενός άντικειμένου. Οί άναμφισβήτητες αυτές άτέλειες καί ή αναγκαιότητα νά τίς ύπερβεῖ ώθησαν τόν Husserl νά αναθεωρήσει ριζικά τίς σχετικές άπόψεις του.

15. *Logische Untersuchungen*, II, I σ. 103.

Ίδίως στις “Ίδέες” άσκει δριμεία κριτική στις “Λογικές Έρευνες”, επειδή απέτυχαν νά αναδείξουν έπαρκώς τή δομή τής αποβλεπτικότητας: στην πραγματικότητα σέ κάθε διαφοροποίηση από τήν πλευρά του ένεργήματος – τής “-Νοήσεως”, όπως λέει ο Husserl καταφεύγοντας στον άρχαιοελληνικό όρο – αντιστοιχεί μία συναφής από τήν πλευρά του αντικειμένου διαφοροποίηση, ή όποία συνδέεται άμεσα μέ τόν τρόπο μέ τόν όποιο δίδεται τό αντικείμενο. Τό “Νόημα” (Noema) είναι τό νοηματικό “αντικείμενο” θεωρούμενο ως προς τόν τρόπο εμφάνισής του. Έάν ύπάρχουν διαφορετικοί τρόποι έννόησης του αντικειμένου, όπως διατείνονται οί “Λογικές Έρευνες”, τουτο όφείλεται κατά τις “Ίδέες” στό ότι τό ίδιο τό αντικείμενο παρέχεται στή συνείδηση μέ διαφορετικούς τρόπους. Μπορούμε νά έννοούμε ένα αντικείμενο κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο (τόν πλανήτη Άφροδίτη ως άποσπερίτη), επειδή προφανώς τό αντικείμενο μπορεί νά μās δίδεται κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο διαφορετικό από άλλους τρόπους εμφάνισης του ίδιου του αντικειμένου (ό πλανήτη Άφροδίτη ως άυγερινός). Τουτο όμως δέ συνεπάγεται ότι ή σημασία τής έκφρασης “άποσπερίτης” είναι ό τρόπος μέ τόν όποιο δίδεται τό αντικείμενο. Μέ τή “νοηματική” αντίληψη φαίνεται νά χάνεται τό ιδιόμορφο στοιχείο καθολικότητας, τό όποιο συνδέουμε μέ τή σημασία μιās έκφρασης και τό όποιο ή “νοητική” αντίληψη πού διατυπώνεται στις “Λογικές Έρευνες” προσπάθησε τουλάχιστον νά διαφυλάξει¹⁶.

Η θεωρία περί νοήματος πού έπεξεργάζεται ο Husserl στις “Ίδέες” δέ φέρει ίχνη τής προγενέστερης αντίληψης για τή σχέση μεταξύ σημασίας και ένεργημάτων. Τά Νοήματα δέν είναι πλέον τά καθολικά είδη στά όποια συμμετέχουν τά άτομικά ένεργήματα αλλά άπλως τά σύστοιχα ένεργημάτων τά όποια προικίζουν τά έπιμέρους ένεργήματα μέ ένα ειδικό νόημα (Sinn). “Όπως τό “νόημα” του Frege και όπως ή “σημασία” στις “Λογικές Έρευνες” έτσι και τό “Νόημα” στις “Ίδέες” είναι ό συνδετικός κρίκος μεταξύ ένεργήματος και αντικειμένου: ή αναφορά σέ ένα αντικείμενο συγκροτείται μόνον μέσω του Νοήματος τό όποιο συστοιχεί μέ κάποιο έπιμέρους ένεργημα, μέ κάποια νόηση. Βεβαίως ή σχέση ανάμεσα στά ίδια τά συνειδησιακά ένεργήματα και τά Νοήματα δέν ταυτίζεται μέ εκείνη ανάμεσα στή συνείδηση και τά αναφερόμενα αντικείμενα. Μολοντούτο τό ίδιο τό Νόημα είναι κατά κάποιο τρόπο ένα έπιπλέον αντικείμενο του όποιου όμως ή ύπαρξη έξαρτάται άποκλειστικά από τό συμβάν τής σύλληψής του. “Ότι τό Νόημα είναι κάποιο είδος αντικει-

16. Έάν κατανοούσαμε τή σημασία μιās όνοματικής έκφρασης γλωσσοαναλυτικά ως κανόνα χρήσης τής έκφρασης για τήν ταύτιση και άναγνώριση του έννοούμενου αντικειμένου, τότε θά μπορούσαμε νά ύποστηρίξουμε ότι τόσο ή νοηματική όσο και ή νοητική αντίληψη περί σημασίας θεμελιώνονται στή γλωσσοαναλυτικά έννοούμενη σημασία. Η ιδιότυπη καθολικότητα ενός κανόνα πού δέν κερδίζεται μέσω τής “είδητικής άφαίρεσης” και δέν μπορεί νά κατανοηθεί ως “είδητικό αντικείμενο” βρισκόταν εκτός του έρευνητικού πεδίου τής φαινομενολογίας. Πρβλ. σχετικά Ε. Tugendhat, *Phänomenologie und Sprachanalyse*, σσ. 7-8.

μένου, αν και όχι ένα αντικείμενο τό οποίο αποσπᾶ τήν προσοχή μας ἄμεσα ὅταν τό νοοῦμε, προκύπτει ἀπό τίς ἀκόλουθες δύο παρατηρήσεις: 1. Ὁ Husserl περιγράφει τή σειρά Νοημάτων πού διαμεσολαβοῦν ὥστε ἕνα δέντρο νά γίνει ἀντιληπτό καί νά ἀναγνωριστεῖ ὡς τό κατ' αἴσθησιν ἀντιληπτό δέντρο. Τό Νόημα, σύμφωνα μέ τίς περαιτέρω ὑποδείξεις του, εἶναι τό δέντρο ὅπως γίνεται προσιτό στήν ἀντίληψη καί ἐπομένως μᾶλλον ἕνα ἀντικείμενο τῆς ἀντίληψης παρά μιά καθολική ἰδιότητα τοῦ ἀντιληπτικοῦ μας ἐνεργήματος¹⁷. 2. Ὁ Husserl παραδέχεται ὅτι τό Νόημα εἶναι μιά ὄντοτητα γιά τήν ὁποία ἐπίσης ἰσχύει ὅτι ἀναφέρεται σέ κάποιο ἀντικείμενο¹⁸. Ἡ παραδοχή αὐτή ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἀναφορά σέ κάποιο ἀντικείμενο X διαμέσου τοῦ Νοήματος, ἕνός ἄλλου δηλαδή ἀντικειμένου, ἀπλῶς ἀναπαράγει τό ἀρχικό πρόβλημα: ἕνα ἐνέργημα εἶναι ἀποβλεπτικό χάριν τοῦ Νοήματος πού συλλαμβάνει ἀλλά μπορεῖ νά εἶναι ἀποβλεπτικό, ἐφόσον τό ἴδιο τό Νόημα εἶναι ἀποβλεπτικό.

Ἡ θεωρία τοῦ Νοήματος πού διατυπώνεται στίς “Ἰδέες” βρίσκεται σαφῶς πιό κοντά στίς θέσεις τοῦ Frege. Συγκρινόμενη ὅμως μέ τήν ἀντίστοιχη θεωρία στίς “Λογικές Ἐρευνες” εἶναι λιγότερο οἰκονομική¹⁹, καθόσον εἰσάγει ἕνα εἶδος ὄντοτητας ἢ φύση τῆς ὁποίας δύσκολα μπορεῖ νά ἐξιχνιαστεῖ. Ὑπ' αὐτό τό πρίσμα οἱ “Λογικές Ἐρευνες”, παρά τίς ὁποίες ἀνεξέλεγκτες ἐντάσεις τους, προτείνουν μιάν ἐλκυστικότερη θεωρία, ἡ ὁποία εἶναι σέ θέση νά ἀντιδιαστείλει τή σημασία πρὸς τό ἀντικείμενο ἀναφορᾶς χωρίς ὅμως νά κάνει χρήση μιᾶς προβληματικῆς ὄντολογίας τύπου Frege.

III

Μολονότι ὁ Husserl διακρίνει τή σημασία ἀπό τό ἀντικείμενο, εἶναι χαρακτηριστικό γιά τή θέση πού υἱοθετεῖ στίς “Λογικές Ἐρευνες” ὅτι ἡ ἔκφραση ὀφείλει μέσω τῆς σημασίας νά σχετίζεται πάντοτε μέ ἕνα ἀντικείμενο. Τοῦτο ἰσχύει προφανῶς γιά τά ὀνόματα, τά ὁποῖα ὁ Husserl ὀρίζει γενικά ὡς ἐκφράσεις πού “μποροῦν νά ἐκπληρώσουν τήν ἀπλοϊκή λειτουργία τοῦ ὑποκειμένου σέ μιά ἀπόφανση”²⁰. Ἐπειδή ὅμως γιά τόν Husserl ἡ σημασιοδοτική συνείδηση εἶναι ἕνα ἐνέργημα, εἶναι ὑποχρεωμένος ἀπό τήν ἴδια του τή θεωρητική ἀφετηρία νά διευρύνει τό διακριτικό αὐτό γνῶρισμα τῶν ὀνομάτων στό σύνολο τῆς γλώσσας. Οἱ ὀνοματικές ἐκφράσεις ἀποκτοῦν ἔτσι παραδειγματικό χαρακτήρα γιά τή μελέτη τῶν γλωσσικῶν ἐκφράσεων στήν ὁλότητά τους.

Θά προσπαθῆσω στή συνέχεια νά ἐξετάσω σέ ποιό βαθμό εἶναι ἐφικτή—ἐάν εἶναι ἐν γένει ἐφικτή—μιά τέτοια ἐξομοίωση ἀρχίζοντας ἀπό τίς στοιχειώδεις ἀποφαντικές προτάσεις, χωρίς ὥστόσο νά λάβω ὑπόψη τους διαφορετικούς

17. Πρὸς βλ. E. Husserl, *Ideen I*, § 89, σ. 222.

18. Πρὸς βλ. ὅπ.π., § 101, σ. 254.

19. Πρὸς βλ. σχετικᾶ R. Aquila, *Husserl and Frege on Meaning*, σσ. 382-383.

20. *Logische Untersuchungen*, II, I σ. 469.

τρόπους δόμησής τους.

Ἐάν δεχθοῦμε ὅτι ὅλες οἱ γλωσσικές ἐκφράσεις—καί ὄχι μόνον οἱ ὀνοματικές— ἀναφέρονται σέ ἓνα ἀντικείμενο μέσω μιᾶς διακριτῆς σημασίας, τότε τίθεται τό ἐρώτημα: ποιά ἡ σημασία καί ποιό τό ἀντικείμενο τῆς ἀποφαντικῆς πρότασης; Ὡς πρός τό ἐρώτημα αὐτό ὁ Husserl ταλαντεύεται μεταξύ δύο δυνατοτήτων. Σύμφωνα μέ τήν πρώτη, τό ἀντικείμενο τῆς ἀπόφανσης ὑποδηλώνεται ἀπό τό (γραμματικό) ὑποκείμενο τῆς πρότασης. Ἔτσι τό ἀντικείμενο τῆς πρότασης “Τό α εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό β” εἶναι τό α. Εἶναι ὁμως καί μιᾶ ἄλλη ἀντίληψη δυνατή, “ἡ ὁποία ἐκλαμβάνει ὀλόκληρη, τή συναφή πρός τήν ἀπόφανση κατάσταση πραγμάτων ὡς ἀνάλογο τοῦ κατονομαζόμενου στό ὄνομα ἀντικειμένου καί τή διακρίνει ἀπό τή σημασία τῆς ἀποφαντικῆς πρότασης”²¹. Ἄρα οἱ προτάσεις “τό α εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό β” καί “τό β εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό α”, μολονότι ἔχουν προφανῶς διαφορετική σημασία, ἀναφέρονται στό ἴδιο ἀντικείμενο: τήν ἴδια “κατάσταση πραγμάτων” (Sachverhalt).

Ἡ ἀμφιταλάντευση τοῦ Husserl μαρτυρεῖ μιᾶ θεμελιακή ἀβεβαιότητα γιά τό πῶς πρέπει νά προσδιοριστεῖ ἡ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ ἐμβάθυνση στό πρόβλημα τῶν γλωσσικῶν σημασιῶν τόν ὠθεῖ νά ὀρίσει τό ἀντικείμενο κατ’ ἀρχήν σημασιολογικά ὡς τό ὑποκείμενο δυνατῶν κατηγορήσεων. “Καί στή μιᾶ καί στήν ἄλλη περίπτωση ἀποδίδεται ἡ δέν ἀποδίδεται κάτι (ἓνα κατηγορήμα) σέ ἓνα ἀντικείμενο (ὑποκείμενο) καί τό νόημα αὐτῆς τῆς γενικότατης ἀπόδοσης, μαζί μέ τούς νόμους πού τή διέπουν, καθορίζει ἐπίσης τό γενικό νόημα τοῦ εἶναι ἢ τοῦ ἀντικειμένου ἐν γένει...”²². Ἀπό τό σημασιολογικό ὄρισμό τοῦ ἀντικειμένου, ὡστόσο, ὁ Husserl δέν ἀντλεῖ τό συμπέρασμα ὅτι ἡ πρωταρχική ἐνότητα τῆς συνείδησης εἶναι ἡ κατανόηση μιᾶς πρότασης καί ὅτι ἡ ἀπλή ἐννόηση ἢ κατονομασία τῶν ἀντικειμένων πρέπει νά θεωρηθεῖ ἓνα μή αὐτοτελές ἐνέργημα πού χρήζει συμπληρώματος. Κάτι τέτοιο εἶναι γιά τόν Husserl ἀδιανόητο, ἐφόσον θεωρεῖ ἐκ προοιμίου ὡς δεδομένο ὅτι ἡ “ἐννόηση” (Meinen) ἐνός ἀντικειμένου ἀποτελεῖ τή θεμελιακή καί μή περαιτέρω ἀναγώγιμη ἐνότητα τῆς συνείδησης. Στήν ιδιότυπη αὐτή κατάσταση ὁ Husserl ὀδηγεῖται γιατί μέ τό σημασιολογικό ὄρισμό τοῦ ἀντικειμένου συνδέει ἓνα δεύτερο, φαινομενολογικό ὄρισμό, ὅπου τό ἀντικείμενο τίθεται ὡς τό ψιλό σύστοιχο μιᾶς παράστασης, ἐνός ἀποβλεπτικοῦ βιώματος. Ἐάν μάλιστα λάβουμε ὑπόψη ὅτι γιά τόν Husserl κάθε ὀμιλιακό ἐνέργημα ἀποτελεῖ ἐκφραση μιᾶς ἀπόβλεψης, τότε μέ ἀφετηρία τό δεύτερο ὄρισμό καταλήγουμε στό

21. Ὁπ.π., σ. 48.

22. Ὁπ.π., σ. 125 (μετάφραση ἀπό τόν Ν. Σκουτερόπουλο, Γνώση: Ἀθήνα, 1986, σ. 77). — Μέ μεγαλύτερη σαφήνεια διατυπώνεται ὁ σημασιολογικός ὄρισμός τοῦ ἀντικειμένου στήν § 3 τῶν “Ἰδεῶν”: “Κάθε δυνατό ἀντικείμενο, ἀπό λογική σκοπιά: ‘κάθε ὑποκείμενο δυνατῶν ἀληθῶν κατηγορήσεων’...”. Βλ. σχετικά Ε. Tugendhat, *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie*, σσ. 149-152 καί J. Mohanty, *Edmund Husserl's Theory of Meaning*, Den Haag: Nijhoff, 1967, σσ. 35-42.

συμπέρασμα ότι κάθε γλωσσική έκφραση έχει τή δυνατότητα –μετασχηματιζόμενη καταλλήλως– να λειτουργήσει ως όνοματική υποδήλωση ενός αντικειμένου. Έτσι όμως ο μεταγενέστερος μετασχηματισμός περιβάλλεται με τήν αϊγλή του πρωτογενούς φαινομένου.

Από τήν εφαρμογή του σημασιολογικού όρισμού στις αποφαντικές προτάσεις προκύπτει ότι ή σημασία διακρίνεται μόνον αυστηρά από τό αντικείμενο πού κατονομάζει τό υποκείμενο τής πρότασης αλλά στή συνολική σημασία τής πρότασης δέν αντιστοιχεί κάποιο αντικείμενο. Η σημασία παραμένει μετέωρη δίχως θεμέλιο σέ μιάν αντικειμενική οντότητα καί τούς τρόπους εμφάνισής της. Η συνέπεια αυτή αναγκάζει τόν Husserl νά στραφεί πρός τό φαινομενολογικό όρισμό πού μᾶς ἐπιτρέπει νά αντιστοιχίσουμε στή συνολική σημασία τής πρότασης “ρ” ένα αντικείμενο: τό γεγονός ότι ρ’.

Μιά τέτοια αντίληψη φαίνεται ώστόσο νά έρχεται σέ σύγκρουση μέ τόν σημασιολογικό όρισμό του αντικειμένου ως υποκειμένου δυνατών αληθών κατηγορήσεων. Η αντίφαση όμως επιλύεται, εάν ανατρέξουμε σέ μιά διάκριση πού εμφανίζεται πρός τό τέλος τής πρώτης Έρευνας καί σχολιάζεται διεξοδικά στό τέταρτο κεφάλαιο τής πέμπτης: “Όταν επιτελούμε ένα ένεργημα καί ζοῦμε τρόπον τινά εντός του, τότε έννοοῦμε φυσικά τό αντικείμενό του καί ὄχι τή σημασία του”²³. Στήν περίπτωση μᾶς αποφαντικής κρίσης τό αντικείμενο, στό ὁποῖο στρεφόμαστε κατά τήν ἐπιτέλεση ενός αποφαντικού ένεργήματος, δέν εἶναι ή συγκροτούμενη στό ένεργημα “κατάσταση πραγμάτων” αλλά τό αντικείμενο πού υπονοεῖ τό υποκείμενο τής κρίσης. “Όταν επιτελούμε συνεπῶς ένα “στηριζόμενο ένεργημα” (fundierter Akt), ή προσοχή μας κατευθύνεται ρητά πρός τά αντικείμενα τῶν ἐπιμέρους ένεργημάτων πού τό “στηρίζουν”. Υπάρχει εντούτοις πάντοτε ή δυνατότητα νά στραφοῦμε θεματικά πρός τή συνθετικά συγκροτημένη “αντικειμενότητα” (Gegenständlichkeit) μέσῳ ενός δευτέρου “μονοθετικού ένεργήματος” καί ἐπιπλέον μέσῳ μᾶς “μονοσχιδούς ὄντοθεσίας” νά τήν “θέσουμε ἀπλῶς ἀπέναντί μας”²⁴, ὥστε τό έννοούμενο νά μεταπλαστεῖ σέ αντικείμενο μέ τήν ἀπαιτητική σημασία τής λέξης. Γλωσσικά ή ἰσοδύναμη αὐτή αλλά ὄχι ταυτόσημη μετάπλαση ἐκδηλώνεται ως ὀνοματοποίηση. Η ὀνοματοποίηση εἶναι ή μορφή μέ τήν ὁποία συλλαμβάνουμε θεματικά μιά σύνθετη, στηριζόμενη αντικειμενότητα.

Η δυνατότητα τής ὀνοματοποιητικῆς ἐξαντικειμενίκευσης δέν ἐκτείνεται μόνον στά σύνθετα νοήματα αλλά καί στις μῆ αντικειμενοποιημένες σημασίες πού συμμετέχουν στή συγκρότησή τους καί ἰδίως στις σημασίες τῶν κατηγορημάτων. Έτσι λέμε π.χ. κατά τήν πρωταρχική ἐπιτέλεση ενός κρισιακού ένεργήματος: “ἐπιτέλους πέφτει βροχή”, καί κατά τή (μεταγενέστερη) μονοθετική ὀνοματοποίησή του: “τό ὅτι ἐπιτέλους πέφτει βροχή (θά τόν εὐ-

23. Όπ.π., σ. 103. Πρβλ. σχετικά M. Heidegger, *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*, Frankfurt: V. Klostermann, GA 20, 1979, σσ. 87-90.

24. Πρβλ. *Logische Untersuchungen*, II, 1 σ. 473-481.

χαριστήσει)” ή απλά: “αυτό (θά τόν ευχαριστήσει)”, και σε άλλη περίπτωση: “ή βροχή που πέφτει (είναι δυνατή)”. Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν συγχρόνως ότι η έξαντικειμενίκευση είναι πάντοτε απαραίτητη, όταν τά συνθετικά συγκροτημένο νόημα πρόκειται με τή σειρά του να λειτουργήσει ως άφετηριακό σημείο για μιάν ανώτερη σύνθεση. Έπομένως τό πλήρες αποβλεπτικό περιεχόμενο ενός ενεργήματος έξαντικειμενικεύεται μέσω ενός δεύτερου ενεργήματος τό αποβλεπτικό περιεχόμενο τοῦ ὁποίου δέν είναι ὡστόσο έξαντικειμενικευμένο. Καί ἐπειδή στή μονοσχιδή παράσταση ή σύνθεση ἀπλῶς ἐξυπονοεῖται, χωρίς νά ἐπιτελεῖται ρητά, ή μή έξαντικειμενικευμένη μορφή είναι πάντοτε ή πρωταρχικότερη στήν ὁποία πρέπει νά ἐπανακάμπουμε, ἐάν θέλουμε νά πραγματοποιήσουμε τό νόημα τῆς ὀνοματικῆς παράστασης. Προκειμένου νά ἐκπληρώσουμε τό νόημα τῶν ὀνοματικῶν ἐκφράσεων πρέπει συνεπῶς “νά ἐπικαλεστοῦμε οὕτως εἰπεῖν τήν ἀντίστοιχη κατηγορηματική κρίση (prädikatives Urteil), πρέπει νά ἀντλήσουμε τήν ὀνοματική παράσταση “πρωταρχικά” ἀπό τήν κρίση, νά ἀφήσουμε νά προκύψει, νά παραχθεῖ ἀπό αὐτήν”²⁵.

Στό χωρίο που μόλις παραθέσαμε ὁ Husserl φαίνεται νά ἀναγνωρίζει, ὅπως καί ὁ Frege, τή θεμελιακή διαφορά κατηγορήσεως καί ὀνομασίας καί ἐπιπλέον νά δέχεται τό πρωτεῖο τῆς πρότασης ἐναντι τοῦ ὀνόματος²⁶. Σέ μιάν ἀνάλογη κατεύθυνση μοιάζει νά προσανατολίζεται καί ή ἐξῆς ἐπισήμανση: “Ἡ θεμελίωση τῆς ἐγκυρότητας κάθε ὀνοματικῆς παράστασης ὀδηγεῖ *a priori* πίσω στήν ἐγκυρότητα τῆς ἀντίστοιχης κρίσεως”²⁷. Δέν πρέπει ὡστόσο νά λησμονοῦμε ὅτι γιά τόν Husserl “σέ ὅλες τίς συνθέσεις [εἶναι] ἐφικτή ή θεμελιακή πράξη τῆς ὀνοματοποίησης”²⁸, θέση που τελικά τοῦ ἐπιτρέπει νά μεταχειρίζεται κάθε ἀποφαντική πρόταση σάν μιὰ (δυνάμει) σύνθετη ὀνοματική ἐκφραση.

Βασιζόμενοι στίς παραπάνω διαπιστώσεις θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἀμφότερες οἱ ἀντιλήψεις σχετικά μέ τό ἀντικείμενο τῆς ἀπόφανσης ἐκπληρώνουν τό κριτήριο που ἔχει υἱοθετηθεῖ ἀπό τόν Husserl: μιὰ ἐκφραση ὑποδηλώνει ἕνα ἀντικείμενο, ὅταν μπορεῖ νά λειτουργήσει ὡς ὑποκείμενο ἀληθῶν κατηγορήσεων. Καί οἱ δύο ὁμως τό ἐκπληρώνουν μέ τελείως διαφορετικό τρόπο. Ὄταν ή πρόταση ἐκφέρεται ἀφελῶς, δηλαδή κατά ἕνα μή ἀνακλαστικό τρόπο, τότε ἰσχύει ἀποκλειστικά ή πρώτη ἀντίληψη. Ἡ δεύτερη ἀντιστοιχεῖ στή δυνατότητα έξαντικειμενίκευσης τῆς σημασίας, ή ὁποία κατά τόν Husserl είναι μέν πάντοτε ἐφικτή ἀλλά ταυτόχρονα δευτερογενής. Ἡ διαφο-

25. Ὁπ.π., σ. 469.

26. Τήν ἀποψη αὐτή υἱοθετεῖ ὁ Don Welton στό ἐξαίρετο δοκίμιό του: *Verbindende Namen-Verbundene Gegenstände: Frege und Husserl über Bedeutung* που δημοσιεύτηκε στόν τόμο: Chr. Jamme/O. Pöggeler (Hrsg.); *Phänomenologie im Widerstreit*, Frankfurt: Suhrkamp, 1989, σσ. 141-191.

27. *Logische Untersuchungen*, II, 1 σ. 470.

28. Ὁπ.π., σ. 482.

ρά είναι καίρια: εάν τό αντικείμενο συγκροτείται μέσω τής μεταγενέστερης έξαντικειμενίκευσης τής σημασίας, τότε εκ τών πραγμάτων αποκλείεται ή σημασία πού δέν έχει ακόμη έξαντικειμενικευθεϊ νά κατανοηθεϊ ως κάτι “διαμέσου” τοῦ ὁποίου ἐννοοῦμε τό αντικείμενο.

Μολονότι τά ἴδια τά φαινόμενα συνηγοροῦν ὑπέρ τής πρώτης ἀπόψεως, ή συστηματική πίεση πού ἀσκεϊ στή φαινομενολογία ή θεωρητική της ἀφετηρία ὠθεϊ τόν Husserl νά υἱοθετήσῃ τή δεύτερη ἀντίληψη. Στήν πρώτη “Ἐρευνα” ἐπιστρατεύει ἕνα ἐπιπλέον ἐπιχείρημα γιά τήν κατοχύρωσή της. Οἱ δύο προτάσεις “τό φεγγάρι εἶναι μικρότερο ἀπό τή γῆ” καί “ή γῆ εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τό φεγγάρι” δέν ἔχουν τήν ἴδια σημασία ἀλλά ἐκφράζουν τήν ἴδια κατάσταση πραγμάτων. Ἐδῶ ὁ Husserl εἰσάγει μιά διάκριση ἀνάλογη πρὸς ἐκείνη πού ἰσχύει γιά τά ὀνόματα τά ὁποῖα δέν ἔχουν τήν ἴδια σημασία καί ὡστόσο ὑποδηλώνουν τό ἴδιο αντικείμενο. Γιατί λοιπόν νά μήν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι δύο προτάσεις διαμέσου τής ἴδιας σημασίας ὑποδηλώνουν τό ἴδιο αντικείμενο, ἀκόμη καί ἂν τοῦτο συγκροτεῖται ὡς αντικείμενο μέσω τής μεταγενέστερης ἀναστοχαστικῆς έξαντικειμενίκευσης;

Ἡ ἀναλογία εἶναι φαινομενική. Τό κριτήριο πού ἀποφασίζει τό εάν δύο προτάσεις ἐκφράζουν τήν ἴδια κατάσταση πραγμάτων εἶναι προφανῶς ή ἀναλυτική ἰσοδυναμία τους πού ἀπορρέει ἀπό τήν ταυτότητα τών συνθηκῶν ἀλήθειάς τους. Ἀνάλογη σχέση ἐμφανίζεται στίς ὀνοματικές ἐκφράσεις, ὅταν ὄχι μόνον ὑποδηλώνουν τό ἴδιο αντικείμενο ἀλλά ἐπιπλέον τό κατονομάζουν διαμέσου τών ἴδιων συνθηκῶν ἀναγνώρισής του. Τό κριτήριο αὐτό ἐκπληρώνουν π.χ. τά δύο ὀνόματα “ὁ νεώτερος ἀδελφός τοῦ L. Wittgenstein” καί “ὁ νεώτερος γιός τών γονιῶν τοῦ L. Wittgenstein”. Ἀλλά φυσικά μποροῦμε νά ὑποδηλώσουμε τό ἴδιο αντικείμενο καί μέ ἄλλες ὀνοματικές ἐκφράσεις πού δέ συνδέονται μέ τίς προηγούμενες ἀναλυτικά: π.χ. “ὁ πιανίστας πού ἔχασε τό δεξί του χέρι στόν Α΄ παγκόσμιον πόλεμον”. Τό γεγονός ὅτι ή συγκεκριμένη ἐκφραση ὑποδηλώνει τό ἴδιο αντικείμενο ὅπως καί οἱ προηγούμενες ἐκφράσεις δέν μποροῦμε νά συνάγουμε ἀπό τήν ἀπλή, διαισθητική κατανόηση τών ἐκφράσεων ἀλλά τό διαπιστώνουμε μέσω τής ἐμπειρίας. Βλέπουμε λοιπόν ὅτι τό κριτήριο, μέ τό ὁποῖο ὁ Husserl καθορίζει, ποιές ἀποφαντικές προτάσεις ὑποδηλώνουν τήν ἴδια κατάσταση πραγμάτων, εἶναι κατ’ οὐσίαν στενότερο ἀπό τό κριτήριο γιά τή συνάφεια “καθοριστικῶν περιγραφῶν” (definite descriptions) μέ ἕνα αντικείμενο. Ἐνα κριτήριο ταξινόμησης πού νά συνδέει ὅλες τίς καθοριστικές περιγραφές, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στό ἴδιο αντικείμενο, βρίσκουμε στίς ἀποφάνσεις, ὅταν ἔχουν ὄχι μόνον τίς ἴδιες συνθήκες ἀλήθειας ἀλλά καί τήν ἴδια τιμή ἀλήθειας. Τότε ὁμως θά ἔπρεπε νά ποῦμε ὅτι ὅλες οἱ ἀληθεῖς ἀποφάνσεις ἔχουν τό ἴδιο αντικείμενο, ἐνῶ τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ψευδεῖς – θέση πού ὡς γνωστόν διατύπωσε ὁ Frege ἀλλά δέν ἔγινε ἀποδεκτή οὔτε κἂν στούς κύκλους τής γλωσσολογικῆς φιλοσοφίας.

IV

Παρά τίς ὁποῖες προσπάθειές του νά διαφυλάξῃ τή θεμελιακή διαφορά με-

ταξύ προτάσεων και όνομάτων, ο Husserl υποκρύπτει διαρκώς στον πειρασμό να περιγράψει τη σημασία των κατηγορημάτων έτσι ώστε η διαφορά κατηγορήσεως και όνομασίας τελικά να εξαλείφεται. 'Η αίτια γι' αυτήν την ιδιότυπη προσομοίωση δύο ριζικά διαφορετικών σημασιολογικών πεδίων πρέπει να αναζητηθεί και πάλι στην άφετηριακή ιδέα της αποβλεπτικής συνείδησης, η οποία αναγκάζει τον Husserl να έρμηνεύσει τη λογική δομή μιᾶς πρότασης ως σύνθεση μεταξύ αντικειμένων, στην οποία συγκροτείται μιᾶ αντικειμενότητα ανωτέρου βαθμοῦ. 'Η σύνθεση επιτελείται από τη νόηση και δέν έχει τό χαρακτήρα μιᾶς έμπειρικά πραγματικῆς συνδέσεως ἀλλά μιᾶς ιδεατῆς. Τά νοητικά ενεργήματα έχουν ύφή κατηγοριακή, κατ' αντιδιαστολή πρός τά αισθητηριακά, στά ὅποια τά έμπειρικά, συγκεκριμένα αντικείμενα γίνονται προσιτά στην παράσταση. Τό κατηγοριακό ενεργήμα νοεῖ μιᾶ σύνθετη αντικειμενότητα ὡς ἔχουσα συντεθεῖ κατά ἓνα συγκεκριμένο τρόπο, πράγμα πού εἶναι ἐφικτό, ἐφόσον νοεῖ ταυτόχρονα τά ἐπιμέρους αντικείμενά της. 'Η παράσταση ενός ἑκάστου αντικειμένου εἶναι ἐπίσης (ἐξ ὀρισμοῦ) ενεργήμα. Συνεπῶς τό κατηγοριακό ενεργήμα ὡς σύνθετο στηρίζεται, σέ τελική ἀνάλυση, σέ ἀπλά αισθητηριακά ενεργήματα, τά ὅποια ἀποβλέπουν στά έμπειρικά-πραγματικά αντικείμενα πού συναπαρτίζουν τή σύνθετη αντικειμενότητα. Μέσω τοῦ στηριζομένου κατηγοριακοῦ ενεργήματος πραγματοποιεῖται ἡ σύνθεση τῶν αντικειμένων τῶν στηριζόντων ενεργημάτων ἀπ' ὅπου ἀναδύεται ἡ νέα, σύνθετη αντικειμενότητα, ἡ ὅποια ὡς ἐκ τούτου δέν εἶναι δυνατόν νά γίνει προσιτή στην παράσταση μέσφ ενός ἀπλοῦ, αντιληπτικοῦ ενεργήματος.

Μέσω τῆς διάκρισης τῶν συναφῶν ενεργημάτων καί τοῦ τρόπου ἐμφάνισης τῶν ἑκάστοτε αντικειμένων στην παράσταση, δηλαδή μέσφ μιᾶς ὑπερβατολογικῆς ἐξήγησης, ὁ Husserl ἐπιχειρεῖ νά διαλευκάνει ἀφενός τή θεμελιακή διαφορά ἀνάμεσα στά έμπειρικά-πραγματικά αντικείμενα καί στά ιδεατά καί ἀφετέρου τήν ἰδιάζουσα σύνδεση τῶν ιδεατῶν αντικειμένων. 'Η διαβάθμιση τῶν τύπων αντικειμένων ἐκπορεύεται ἀπό τήν πρωταρχικότερη διαβάθμιση τῶν ενεργημάτων. 'Η ἐξήγηση αὐτή ἰσχύει γιά ὅλα τά ιδεατά αντικείμενα, τόσο γιά τά συγκροτούμενα σέ ενεργήματα τῆς ἰδεοποιοῦ ἀφαίρεσης εἶδη (Spezies) καί κατηγορούμενα (Attribute) ὅσο καί γιά τά σύνολα (Mengen) καί τίς καταστάσεις πραγμάτων (Sachverhalte). 'Η σύνθεση μέ τήν ὅποια συστήνεται ἡ κατάσταση πραγμάτων –καί ἡ ὅποια διαφέρει θεμελιακῶς ἀπό κάθε έμπειρική σύνθεση– περιγράφεται ἀπό τόν Husserl μέ ἄξονα τό ὑπερβατολογικό σχῆμα τῆς κατηγοριακῆς συνθέσεως²⁹.

Οἱ συνέπειες τῆς θεωρίας τῆς κατηγοριακῆς συνθέσεως γιά τήν κατανόηση τῶν ἀποφαντικῶν προτάσεων, οἱ ὅποιες ἔχουν τή δομή ὑποκειμένου-κατηγο-

29. 'Ο Husserl ἀκολουθεῖ ἐδῶ προφανῶς τήν καντιανή παράδοση, στην ὅποια ὁ νοῦς καθορίζεται ὡς ἰκανότητα συνθέσεως. Πρβλ. I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg: F. Meiner, 1956, § 15, σσ. 137b-139b.

ρήματος, είναι σχεδόν προφανείς. Τό κατηγοριακό ἐνέργημα, ὅπως προαναφέραμε, συνθέτει τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐνεργημάτων πού τό στηρίζουν. Ἐάν τό κατηγοριακό ἐνέργημα στηριζόταν μόνον στό ἐνέργημα πού ἀντιστοιχεῖ στό ὑποκείμενο τῆς ἀπόφανσης, τότε δέν θά ἦταν δυνατό νά μιλάμε γιά σύνθεση. Ἡ ἀποδοχή ὁμως τῆς ὑπαρξης ἑνός δεύτερου στηρίζοντος ἐνεργήματος ἀπό τή μεριά τοῦ κατηγορήματος προϋποθέτει ὅτι καί τό κατηγορημα ὑποδηλώνει μιάν ἀντικειμενότητα.

Στήν § 48 τῆς ἕκτης “Λογικῆς Ἐρευνας” ὁ Husserl ἐξομοιώνει τίς στοιχειώδεις ἀποφάνσεις μέ προτάσεις πού ἀναφέρονται σέ σχέσεις μεταξύ μερῶν καί ὅλου. Ἡ πρόταση “τό Α εἶναι α” ἰσοδυναμεῖ μέ τήν πρόταση “τό Α ἔχει α”³⁰. Στήν περίπτωση τῶν προτάσεων πού ἔχουν τή δομή ὑποκειμένου-κατηγορήματος ὁ Husserl δέν κάνει λόγο γιά “μέρη” (Teile) ἀλλά γιά μή αὐτοτελεῖς “στιγμές” (Momente). Ἡ τρίτη Ἐρευνα “Γιά τή θεωρία περί συνόλων καί μερῶν” ἐπιβεβαιώνει αὐτήν τήν ἐξομοίωση: τὰ κατηγορήματα ἐκφράζουν τὰ μή αὐτοδύναμα μέρη ἑνός ἀντικειμένου. Μιά τέτοια ἐξομοίωση προϋποθέτει βεβαίως ὅτι τό κατηγορημα “α” κατανοεῖται στήν ὀνοματοποιημένη του ἐκδοχή. Συνεπῶς καί στήν προκειμένη περίπτωση ὁ μεταγενέστερος μετασχηματισμός μετατίθεται στή σφαῖρα τῆς πρωταρχικῆς κατανόησης.

Ἄν π.χ. πάρουμε τή στοιχειώδη ἀποφαντική πρόταση “ἡ μπάλα εἶναι στρογγυλή”, τότε πρέπει, ἐκκινώντας ἀπό τή θεωρία τῆς κατηγοριακῆς συνθέσεως, νά ὑποθέσουμε στό ἐπίπεδο τῶν στηριζόντων ἐνεργημάτων ὅτι ὄχι μόνον ὁ ἐνικός ὄρος “ἡ μπάλα” ἀλλά καί τό κατηγορημα “εἶναι στρογγυλή” πρέπει νά ὑποδηλώνει ἕνα εἶδος ἀντικειμένου. Ποιό εἶναι ὁμως τό “ἀντικείμενο” μέ τό ὁποῖο συντίθεται “ἡ μπάλα”; Γιά νά ἀπαντήσουμε στό ἐρώτημα αὐτό πρέπει νά λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὁ Husserl καθορίζει τή δομή ἑνός κατηγορήματος βασιζόμενος στήν οὐσιαστικοποιημένη του μορφή. “Τό Α ἔχει α” (“ἡ μπάλα ἔχει στρογγυλότητα”) εἶναι ἡ μορφή πού ἀποκαλύπτει τή συνθετική δομή τῆς πρότασης “τό Α εἶναι α” (“ἡ μπάλα εἶναι στρογγυλή”). Γι’ αὐτό καί τό κατηγορημα πρέπει νά ὑποδηλώνει κάτι. Καί ἐπειδή μιᾶ ἀποφαντική κρίση θεωρεῖται ὅτι ἐκφράζει κάποια σχέση, πρέπει τό κατηγορημα τῆς νά κατονομάζει ἕνα ἀντικείμενο. Τό ἀντικείμενο ὁμως πού ὑποδηλώνει ἕνα ἐπιθετικό κατηγορημα δέν εἶναι τό ἀντικείμενο ἀναφορᾶς του ἀλλά ἡ σημασία του. Ἡ σημασία ἀπό τήν πλευρά τῆς εἶναι τό ἀντικείμενο ἀναφορᾶς τοῦ οὐσιαστικοποιημένου κατηγορήματος. Ἐπομένως ἡ σημασία τοῦ κατηγορήματος (“εἶναι) στρογγυλή” εἶναι τό ἀντικείμενο στό ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ ὀνοματοποιημένη του μετάπλαση “στρογγυλότητα”. Μολονότι λοιπόν κατά τήν κατανόηση τοῦ κατηγορήματος μιᾶς πρότασης ἡ συνείδηση δέν κατευθύνεται θεματι-

30. Γιά τή θεωρία τῆς κατηγοριακῆς συνθέσεως καί τὰ ὄριά της πρβλ. τίς διεισδυτικές ἀναλύσεις τοῦ M. Heidegger, *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*, σσ. 90-99 καί τοῦ E. Tugendhat, *Der Wahrheitsbegriff bei Husserl und Heidegger*, Berlin: De Gruyter, 1967, σσ. 111-118.

κά προς τή σημασία του κατηγορήματος αλλά μόνον προς τό αντικείμενο του υποκειμένου τής πρότασης, ωστόσο ή σημασία του κατηγορήματος είναι τό (άφηρημένο) αντικείμενο στό όποιο αναφέρεται ή όνοματοποιημένη του μορφή.

Στήν άποψη αύτή ή γλωσσοαναλυτική φιλοσοφία αντιτάσσει ότι ή πρόταση “ή μπάλα έχει στρογγυλότητα” είναι έν γενεί δυνατή, έπειδή είναι δυνατή ή πρόταση “ή μπάλα είναι στρογγυλή”, τήν όποία δέν έπαληθεύουμε διαπιστώνοντας ότι ένα αντικείμενο άνωτέρου βαθμού (π.χ. “ή στρογγυλότητα”) βρίσκεται σέ κάποια σχέση μέ τή μπάλα. ‘Η πρώτη πρόταση είναι κατ’ άκολουθίαν έννοητή μόνον εάν ανατρέξουμε στή δεύτερη. ‘Επιπλέον είναι σαφές ότι ή άναγωγή τών κατηγορήσεων σέ προτάσεις για σχέσεις μεταξύ μερών όδηγεϊ σέ μιά έν έπ’ άπειρον άναγωγή: ‘Η πρόταση “τό Α έχει α” έπιτελεϊ κι αύτή κατηγορήση. ‘Η μορφή τής κατηγορήσης έπομένως δέν είναι άναγώγιμη σέ προκατηγορηματικά στοιχειά. ‘Η ιδέα μιās “προκατηγορηματικής έμπειρίας” (vorgrädikative Erfahrung) έλέγχεται ως άνέφικτη.

‘Η θέση, σύμφωνα μέ τήν όποία ή πρόταση “τό Α είναι α” δέν έπιτελεϊ κάποια σύνθεση μεταξύ ενός αντικειμένου και μιās (άφηρημένης ιδιότητας) και κατά συνέπεια δέν είναι άναγώγιμη στήν πρόταση “τό Α έχει α”, άπαντάται και σέ ένα άπό τά τελευταία έργα του ίδιου του Husserl, τό “*Erfahrung und Urteil*” (“*Έμπειρία και κρίση*”), στό όποιο ή ιδεατότητα τής σημασίας άποσυνδέεται άπό τήν προβληματική τών ιδεατών όντοτήτων και περιγράφεται άποκλειστικά μέ τή βοήθεια του σχήματος τής έπαναληπτικότητας. ‘Εδω διαβάζουμε μεταξύ άλλων τά ακόλουθα: “Καμία πρωταρχική κρίση-του-έχειν (Hat-Urteil), καμία συνεπώς κρίση πού άποδίδει ένα κατηγορήμα σέ αύτοτελή μέρη ενός ύποστρώματος, δέν μπορεί νά μεταπλαστεϊ σέ μιά κρίση-του-είναι (Ist-Urteil). ‘Αντιστρόφως όμως στή δυνατότητα τής ουσιαστικοποίησης βασίζεται ή δυνατότητα νά μεταπλαστεϊ κάθε κρίση-του-είναι σέ μιά κρίση-του-έχειν, δηλαδή νά ουσιαστικοποιηθεϊ ένας πρωταρχικά μή αύτοτελής προσδιορισμός, τόν όποιο άρχικά παρείχε ένα έπιθετικό κατηγορήμα, τό S είναι p (τό S είναι κόκκινο),... και νά άντιταχθεϊ στό πρωταρχικό του αντικειμενικό ύπόστρωμα ώστε έναντι του ύποστρώματος νά ίσταται πλέον ένας αύτοτελής προσδιορισμός, ένέργεια πού παρέχει τότε μιά κρίση τής μορφής S έχει p (S έχει έρυθρότητα)³¹. ‘Ο Husserl διακρίνει συνεπώς μέ σαφήνεια τήν άνάλυση τής “S έχει p” άπό τήν άνάλυση τής “S είναι p” και άποδίδει ένα σημασιολογικό πρωτεϊο στή δεύτερη έναντι τής πρώτης. Τό “είναι” στήν πρόταση “S είναι p” έξακολουθεϊ νά ύποσημαίνει σύνθεση αλλά αυτό πού συντίθεται δέν είναι δύο αντικείμενα παρά explicandum και explicans: ένα αντικείμενο προσδιορίζεται ως κάτι. Κατηγορήματα τής μορφής αύτης δέν είναι όνόματα (άφηρημένων) ιδιοτήτων αλλά έξηρητημένοι προσδιορισμοί αντικει-

31. E. Husserl, *Erfahrung und Urteil* [1938], έκδ. άπό L. Landgrebe, Hamburg: Meiner 1948, σ. 164.

μένων. Μολονότι με τίς σημασιολογικές διακρίσεις πού προτείνονται στο “*Erfahrung und Urteil*” αποφεύγεται ή ύποστασιοποίηση τής σημασίας τοῦ κατηγορήματος καί κατ’ επέκταση τής αποφαντικῆς πρότασης, ὡστόσο καί στο ἔργο αὐτό ἐμφανίζονται ἐντάσεις ὀφειλόμενες στήν προσπάθεια τοῦ Husserl νά ἐδραιώσει τό σημασιολογικό προσδιορισμό τής σημασίας τῶν κατηγορημάτων καί τῶν ἀποφαντικῶν προτάσεων σέ ἕνα φαινομενολογικό χαρακτηρισμό, ὁ ὁποῖος, ἐξαιτίας τής ἐμφασῆς του στήν ἐποπτειακῆ προφάνεια, ὑπερτονίζει τίς παρεχόμενες στόν ἀναστοχασμό δομικές συστοιχίες μετατρέποντάς τες σέ σύστοιχες ἀντικειμενότητες.

Ἀφετηριακό σημεῖο γιά μιὰ διαφορετικῆ κατανόηση τής ἀποφαντικῆς πρότασης πρέπει ἐπομένως νά εἶναι ή ἀποψη ὅτι μιὰ τέτοια πρόταση ἔχει μόνον ἕνα ἀντικείμενο: αὐτό πού ὑποδηλώνει τό ὑποκείμενο τής πρότασης. Ὁποῖος διατυπώνει μιάν ἀποφαντικῆ πρόταση δέν συνθέτει ἕνα ἀντικείμενο μέ ἕνα ἄλλο οὔτε συνθέτει ἕνα ἀντικείμενο μέ “κάτι” ἄλλο ἀπροσδιορίστου ὕφους, γιατί ἤδη αὐτό τό “κάτι” ὑπαινίσσεται ἕνα ἀντικείμενο. Γενικά πρέπει μάλλον νά παραιτηθοῦμε ἀπό τό σχῆμα τής “σύνθεσης” πού χρησιμοποιεῖ ή παράδοση γιά νά ἐξηγήσει τή σημασιολογική λειτουργία τής ἀποφαντικῆς κρίσης³².

Ὅταν κάποιος ἐκφέρει μιὰ στοιχειώδη κρίση δέν συνδέει ἕνα ἀντικείμενο μέ “κάτι” ἄλλά τό προσδιορίζει μέ ἕνα συγκεκριμένο τρόπο καθώς τό ταξινομεῖ μέσω τοῦ κατηγορήματος καί τό διαφοροποιεῖ ἀπό ἄλλο³³. Τό κατηγορημα δέν ὑποσημαίνει μιάν καθολική ἐννοια οὔτε ἀποτελεῖ ἐκφραση μιᾶς ἀπόβλεψης οὔτε καθιστᾷ κάτι προσιτό στήν παράσταση ἄλλά ἀπλῶς χαρακτηρίζει τή δομή ἑνός ἀντικειμένου.

Στό ἐρώτημα λοιπόν: ὅταν χαρακτηρίζουμε ἕνα ἀντικείμενο μέσω ἑνός κατηγορήματος δέν πρέπει νά ἔχουμε μιὰ παράσταση στό νοῦ μας, στήν ὁποία ἀναφέρεται τό κατηγορημα, ή ἀπάντηση εἶναι ὅτι ἀντί νά ἀξιῶνουμε τήν ὑπαρξη μιᾶς ὄντοτητας στηριζόμενοι σέ μιὰ φαινομενικά προφανή προϋπόθε-

32. Ἡ μορφή τής στοιχειώδους ἀπόφανσης, σύμφωνα μέ τήν ἀριστοτελικῆς ἐμπνεύσεως λογική, περικλείει μιὰ σύνδεση ἐννοιῶν. Καί ἐπειδή ὅλες οἱ ἄλλες μορφές κρίσεων προϋποθέτουν αὐτόν τόν τύπο τής πρότασης, εἶναι δυνατόν νά γίνουν ἐννοητές μόνον ὡς παράγωγα διαδοχικῶν ἐννοιολογικῶν συνδέσεων. Βεβαίως ή ἀπόφανση ὡς τέτοια δέν μπορεῖ νά ὀριστεῖ ὡς ψιλῆ σύνδεση ἐννοιῶν. Οἱ ἐννοιες δέν ἰσχυρίζονται τίποτε – οὔτε ἀπό μόνες τους οὔτε σέ συνδυασμό μέ ἄλλες. Ὁ καθαυτός χαρακτήρας τής ἀπόφανσης ἐγκείται στήν προβολή (θεμιτή ή ἀθέμιτη) ἀξιῶσεων ἀντικειμενικότητας. Ἐντούτοις εἶναι χαρακτηριστικό γιά τίς ἀποφάνσεις, καί δὴ γιά τίς στοιχειώδεις, ὅτι ή ἀξίωσή τους γιά ἀντικειμενικότητα παράγεται διαμέσου μιᾶς εἰδικῆς συνδέσεως ἐννοιῶν, ή ὁποία στή σύγχρονη Λογική καλεῖται “θεμελιακῆ σύνδεση”. – Πρβλ. D. Henrich, *Identität und Objektivität*, Heidelberg: Carl Winter, 1976, σσ. 27-29.

33. Γιά τή λειτουργία τῶν “κατηγορημάτων” (τῶν “γενικῶν ὄρων” ὅπως ἀποκαλοῦνται στή σύγχρονη Λογική) πρβλ. P. Strawson, *Introduction to Logical Theory*, London 1952, κεφ. 1 καί E. Tugendhat/U. Wolf, *Logisch-semantische Propädeutik*, Stuttgart: Reclam, 1983, κεφ. 8.

ση, θά πρέπει αποδεχόμενοι απλά ό,τι ύπαγορεύει ή ίδια ή γλώσσα νά άμφισβητοϋμε τήν πλασματική προφάνεια αϋτής τής προϋπόθεσης. "Όταν έκφέρουμε μέ νόημα τήν πρόταση "ή μπάλα είναι στρογγυλή", τότε μπορούμε μέ τό κατηγορημα "είναι στρογγυλή" νά συνδέουμε μιá συγκεκριμένη παράσταση στήν αντίληψη ή στή φαντασία, ώστόσο κατανοοϋμε τό συγκεκριμένο κατηγορημα καί χωρίς τή συνδρομή της. Τό κατηγορημα είναι επιπλέον καθολικό. Έάν υποδηλώνει κάτι, καί εάν πρέπει νά μπορούμε νά τό παραστήσουμε, τότε δέν άρκει σέ μιá τέτοια περίπτωση μιá κατ' αΐσθησιν έποπτεία. Πρέπει νά παραστήσουμε κάτι, τό όποιο νά αντιστοιχεΐ σέ όλο τό εϋρος έφαρμογής του κατηγορήματος. Γι' αϋτό ό Husserl στή θεωρία του τής "είδητικής άφαίρεσης" προσπάθησε νά αποδείξει τήν ύπαρξη μιáς "οϋσιακής έποπτείας" μέ μιάν ανάλυση, ή όποία αν καί αϋτοορίζεται φαινομενολογική περιγραφή, δέν παύει νά συνιστá άξιοθαύμαστη κατασκευή ενός ανύπαρκτου φαινομένου.

Έ επίμαχη ύπαρξη μιáς τέτοιας "οϋσιακής θέασης" δέν ενδιαφέρει πάντως γιά τήν κατανόηση τής σημασίας των κατηγορημάτων. Μέ βάση τό αξίωμα του Wittgenstein: "Έ σημασία τής λέξης είναι εκείνο πού έξηγει ή έξηγήση τής σημασίας"³⁴ ή σημασία του κατηγορήματος είναι εκείνο πού έξηγοϋμε, όταν έξηγοϋμε τή σημασία του σέ κάποιον πού τήν άγνοεΐ. Κατά ταϋτα δέν έξηγοϋμε σέ κάποιον τή σημασία ενός κατηγορήματος (καί δέν ανασυγκροτοϋμε έτσι τή δική μας κατανόηση) δείχνοντας μιá καθολική οϋσία αλλά έφαρμόζοντας τό κατηγορημα σέ διαφορετικά αντικείμενα ώστε νά καταστήσουμε σαφές τό εϋρος τής ταξινομικής του λειτουργίας καί αποκλείοντας τήν έφαρμογή του σέ άλλα αντικείμενα, προκειμένου νά καταδείξουμε τό εϋρος τής διαφοροποιητικής λειτουργίας του³⁵. Κατανοώ τή σημασία του κατηγορήματος δέ σημαίνει βλέπω κάτι αλλά ακολουθώ τόν κανόνα πού διέπει τήν έφαρμογή του κατηγορήματος, άκόμη καί αν ό κανόνας δέν επιδέχεται λεκτική διατύπωση. Έ καθολικότητα του κατηγορήματος συνυφαίνεται μέ τήν καθολικότητα του κανόνα καί όχι του ιδεατοϋ αντικειμένου.

Έ άπόρριψη τής ιδέας μιáς άφηρημένης-καθολικής όντότητας δέν έχει έπομένως καθαρά άρνητικό χαρακτήρα. Στή θέση της έμφανίζεται μιá νέα θετική αντίληψη. Στο έρώτημα κατά πόσον ό τρόπος χρήσης ενός κατηγορήματος πού δέν έδράζεται σέ κάποια αντικειμενική όντότητα δέν είναι αυθαίρετος μπορούμε τώρα νά άπαντήσουμε παραπέμποντας στον κανόνα πού αποκτήθηκε μέσω τής έφαρμογής του κατηγορήματος σέ παραδείγματα. Έ γλωσσοαναλυτική θεωρία τής κατηγορήσεως πού άρχίζει νά διαγράφεται οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ή δυνατότητα μιáς προγλωσσικής αναφορής τής αποβλεπτικής συνείδησης σέ ένα αντικείμενο πρέπει νά αποκλειστεί. Έ ανα-

34. L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, § 560 (έλλην. μετάφραση, σ. 189).

35. Πρβλ. P. Lorenzen, *Methodisches Denken*, Frankfurt: Suhrkamp 1968, σσ. 30-36.

φορά σέ ένα αντικείμενο εκτός του πλαισίου της προτάσεως αποδεικνύεται ανέφικτη. Έτσι ή χρήση των σημείων αποκτᾶ θεμελιακότερη ἀξία: τά γλωσσικά σημεία δέν αντιπροσωπεύουν ἄλλες λειτουργίες πού θά ἦταν ἐφικτές καί χωρίς τή σύμπραξή τους. Ἡ ἀνατίμηση των σημείων συνοδεύεται ταυτόχρονα ἀπό μιά νέα ἀντίληψη γιά τόν τρόπο χρήσης τους: ἐνῶ σύμφωνα μέ τήν παραδοσιακή σημασιολογία κατανοοῦμε ἕνα σημείο ὅταν γνωρίζουμε τί ὑποδηλώνει, κατά τή γλωσσολογική ἀντίληψη κατανοοῦμε ἕνα σημείο –ἀκόμη κι ἕνα σημείο πού ἀναφέρεται σέ ἕνα αντικείμενο– ὅταν εἴμαστε σέ θέση νά ἐξηγήσουμε σέ κάποιον πού ἀκόμη δέν τό κατανοεῖ τόν τρόπο χρήσης του. Καί στήν εἰδική περίπτωση τοῦ κατηγορήματος τοῦτο ἐπιβάλλει νά ἐξηγήσουμε τή λειτουργική συμβολή του στή διαπίστωση τῆς ἀλήθειας των ἀποφαντικῶν προτάσεων, στίς ὁποῖες μετέχει ὡς συστατικό στοιχεῖο.

V

Ἡ “στροφή πρὸς τή γλώσσα” (linguistic turn) εἶχε σάν ἐπακόλουθο νά μετασηματιστεῖ τό *a priori* τῆς συνείδησης σέ ἕνα γλωσσικοῦ τύπου *a priori*. Δέν εἶναι πλέον ἡ συνείδηση ὁ ὑπερβατολογικός τόπος συγκρότησης τῆς σημασίας καί τῆς ἀναφορᾶς ἀλλά τό σημείο. Ἡ ὑπερβατολογική φιλοσοφία ἀπορροφᾶται ἀπό τή σημειολογία. Ὁ λόγος προφανῆς: ἡ σκέψη (τό νοητικό της περιεχόμενο) αποκτᾶ διακριτή ὑπόσταση καί ἐπιβάλλει τήν ταυτότητά της ἐναντι τῶν ἄλλων σκέψεων, ἀφοῦ πρῶτα ὑποβληθεῖ στή δοκιμασία καί τόν ἔλεγχο τοῦ σημαίνοντος. Στήν παραδοσιακή φιλοσοφία τῆς συνείδησης βασική λειτουργία τῆς γλώσσας θεωρεῖται ἡ ἀπεικόνιση σκέψεων ἢ παραστάσεων μέσω λέξεων. Τή σαθρότητα αὐτῆς τῆς ἀναπαραστατικῆς ἀντίληψης, στήν ὁποία κάποτε καί ὁ ἴδιος εἶχε στηριχτεῖ, ἀποκάλυψε μέ τήν καταλυτική κριτική του ὁ Wittgenstein. Ἡ σημασία μιᾶς λέξης δέν ἐγκείται στήν ἀντιστοιχία της πρὸς μιά παράσταση ἢ πρὸς μιά νοητική εἰκόνα ἀλλά στόν κανόνα χρήσης της. Τοῦτο ἰσχύει καί γιά τή θεμελιακή ἔννοια τῆς “αὐτοσυνειδησίας” (Selbstbewußtsein). Πράγματι ἡ αὐτοσυνειδησία ἐρμηνεύτηκε ἐπί μακρόν μέ ἄξονα τό μοντέλο τῆς ἀδιαμεσολάβητης ἀναφορᾶς ἑνός ὑποκειμένου σέ ἕνα αντικείμενο, ὅπου τό αντικείμενο σέ αὐτήν τήν εἰδική περίπτωση εἶναι τό ἴδιο τό ὑποκείμενο. Τό μοντέλο τῆς ἀνακλαστικότητας δέν εἶναι μόνον ἀντιφατικό ἀλλά καί ἀπό γλωσσική σκοπιά ἀβάσιμο, ἐφόσον ἐπιχειρεῖ νά περιορίσει τή συνείδηση σέ οἴονεῖ ἐποπτικά ἐνεργήματα. Στήν περίπτωση τῆς αὐτοσυνειδησίας θά εἶχαμε νά κάνουμε μέ ἕνα εἶδος “διανοητικῆς ἐποπτείας” ἢ “ἐσωτερικῆς ἀντίληψης”. Ὡστόσο ἡ ἰδέα μιᾶς ἀνεξάρτητης ἀπό τή γλώσσα ἀντικειμενότητας, ἀκόμη καί ἑνός ὑποκειμένου, μοιάζει οὐτοπική. Ὅ,τι ἐννοοῦμε μέ τόν ὄρο “ἀντικείμενο”, μπορεῖ νά διαπιστωθεῖ μόνον ἐάν ἀναχθοῦμε σέ προτάσεις καί στίς σημασίες τους: σημασία μπορεῖ νά ἔχει κάτι μόνον στή γλώσσα, ἀφοῦ ἡ σημασία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τό ἐξηρητημένο συστατικό στοιχεῖο τῆς χρήσης ἑνός σημείου.

Στό ἄρθρο τοῦ “Phänomenologie und Sprachanalyse” ὁ Ernst Tugendhat καταλογίζει στόν Husserl ὅτι παρέβλεψε τήν ἐξάρτηση των συνειδησιακῶν

ένεργημάτων από τη γλώσσα και ανέπτυξε ένα φαινομενολογικό μοντέλο συνείδησης, σύμφωνα με το οποίο η αποβλεπτική συνείδηση στοχεύει άπευθείας, δίχως τη μεσολάβηση της γλώσσας, στα γεγονότα του πραγματικού ή δυνατού κόσμου. Επιπλέον σημειώνει ότι προτάσεις που εκφράζουν αποβλεπτικά βιώματα δεν είναι διμελείς αλλά τριμελείς: δεν άρθρώνουν την αναφορά μιᾶς απόβλεψης σέ ένα αντικείμενο αλλά σέ μιᾶ κατάσταση πραγμάτων. Ἡ κατάσταση πραγμάτων δεν υποδηλώνεται από ονοματικές εκφράσεις: εἶναι κάτι τό σύνθετο, τό ὁποῖο ἀποτελοῦν δύο τουλάχιστον μέρη: τό ἀντικείμενο ἑνός ἑνικοῦ ὄρου καί ὁ χαρακτηρισμός του ἀπό ἕνα ἐνέργημα κατηγορήσεως. Μέ ἄλλα λόγια: μιᾶ κατάσταση πραγμάτων δεν εἶναι ἕνα πράγμα ἀλλά ἡ ἀξιολόγηση ἑνός πράγματος μέσφ ἑνός κατηγορήματος: “Γιά τό Α ἰσχύει ὅτι εἶναι α”.

Στήν πραγματικότητα δεν βλέπω ποτέ πράγματα ἀλλά πάντοτε καταστάσεις πραγμάτων, δηλαδή πράγματα προικισμένα μέ συγκεκριμένες ιδιότητες. Δεν ἀντιλαμβάνομαι, ὅπως μοιάζει νά πιστεύει ὁ Husserl, πρῶτα τό παλάτι τῆς Χαϊλδεβέργης, κατόπιν τό γεγονός ὅτι εἶναι κόκκινο καί τέλος συνθέτω τίς δύο αὐτές ἀντιλήψεις σέ μιᾶ κρίση. Ἀπεναντίας: Ἡ πρόταση μέ τήν ὁποία ἐκφράζονται καταστάσεις πραγμάτων εἶναι τό γνωστικό καί σημασιολογικό *minimum* κάθε ἀπόβλεψης καί κάθε γλωσσικῆς ἀναφορᾶς σέ ἀντικείμενα τῶν συνειδησιακῶν βιωμάτων. Δεν βλέπω συνεπῶς κάτι, ὅπου τό κάτι ἀντιπροσωπεύει ἕνα ἀντικείμενο ὑποδηλούμενο ἀπό ἕναν ἑνικό ὄρο, ἀλλά βλέπω ὅτι κάτι συμβαίνει –γεγονός πού ὑποδηλώνεται ἀπό μιᾶ προτασιακή ἐκφραση. Ἡ ἀποκαλούμενη στό χῶρο τῆς γλωσσικῆς ἀνάλυσης *propositional attitude* (προτασιακή στάση) εἶναι ἡ θεμελιακή μορφή κάθε ἀποβλεπτικῆς συνείδησης. Ἐν προκειμένω ὁ Tugendhat παρατηρεῖ: “Ἡ κατάδειξη ὅτι ἡ ἀποβλεπτική συνείδηση στό σύνολό της εἶναι προτασιακή περιβάλλει τό γλωσσοαναλυτικό πρόγραμμα μιᾶς θεωρίας τῆς πρότασης μέ ἕνα πρόσθετο ἱστορικό κύρος: ὅπως τό ἐρώτημα τῆς ὄντολογίας περί τοῦ ὄντος ὡς ὄντος ἐνσωματώνεται στό ἐρώτημα γιά τήν κατανόηση τῆς πρότασης, ἔτσι ἐνσωματώνεται τό ἐρώτημα γιά τή συνείδηση στό ἐρώτημα γιά τήν κατανόηση τῆς πρότασης”³⁶.

Ἡ προοπτική τῆς ἐνσωμάτωσης στή γλώσσα ἀνασκευάζει καί τό καθεστῶς τῶν ἀναστοχαστικῶν ἐνεργημάτων. Τό “κάτι” στό ὁποῖο κι αὐτά στοχεύουν εἶναι μιᾶ ὀνοματοποιημένη πρόταση. Ἀναχωρώντας ἀπό τή θέση τοῦ Husserl ὅτι ἡ αὐτοσυνειδησία ἀποτελεῖ εἰδική περίπτωση τῆς ὄντοθετικῆς συνείδησης, δηλαδή ἕνα ἀνακλαστικό-γνωστικό ἐνέργημα, ὁ Tugendhat ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ αὐτοσυνειδησία (ὡς γνώση) πρέπει νά ἐμφανίζει τήν προτασιακή δομή: “Ἐγώ γνωρίζω ὅτι p”. Δεν μπορῶ συνεπῶς νά γνωρίζω ἕνα βίωμά μου ἀλλά μόνον ὅτι ἔχω τό τάδε βίωμα. Ἀρα δεν ὑπάρχει γνώση ἑνός ἀπομο-

36. E. Tugendhat, *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie*, σ. 103.

νωμένου “Έαυτοῦ” (Selbst) ἢ “Έγώ” (Ich) ἀλλά μιᾶς γνωστικῆς, συγκινησιακῆς ἢ βουλητικῆς κατάστασης πραγμάτων, τὴν ὁποία ἡ γλωσσικὴ ἀνάλυση περιγράφει ὡς προτασιακὴ ὄντοτητα. Ἐσχάτη συνέπεια τοῦ θεωρήματος περὶ τοῦ ἀμιγῶς προτασιακοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀποβλεπτικοῦ βιώματος εἶναι ἡ ὀριστικὴ ἀποσύνδεση τῆς αὐτοσυνείδητης ὑποκειμενικότητας ἀπὸ τῆ σφαίρα μιᾶς προκατηγορηματικῆς ἐμπειρίας.

Ἡ ἰδέα τῆς προσημειωτικῆς ἐσωτερικῆς ἀντίληψης βρίσκεται στό στόχαστρο καί τῆς κριτικῆς πού ἀναλαμβάνει ὁ Jacques Derrida στή γνωστὴ μελέτη του “La voix et le phénomène”. Τὸ νόημα διαμορφώνεται μόνον στό ἐσωτερικὸ τῆς γλώσσας, ἡ ὁποία προμηθεύει τίς σημασίες της μέσω τῆς διαφοροποίησης τῶν ἐκφράσεων. Ὡστόσο ὁ Derrida δέν περιορίζεται, ὅπως ὁ Tugendhat, σέ μιάν ἀπλή κριτικὴ ἀλλά δείχνει μέ ποιὸ τρόπο ἢ μὴ ἀναγωγικότητα τοῦ σημείου σέ χαρακτηῖρες τῆς συνείδησης ἀποκτᾶ διαστάσεις κεντρικοῦ προβλήματος γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Husserl. Στίς §§ 124-127 τῶν “Ἰδεῶν”, ὅπου ἐξετάζεται ἀναλυτικὰ ἡ σχέση ἀποβλεπτικῶν καί ἐκφραστικῶν ἐνεργημάτων, ὁ Husserl κάνει λόγο γιὰ “προεκφραστικὲς ἀποβλέψεις”, ἐπομένως γιὰ συνειδησιακὰ ἐνεργήματα πού κατευθύνονται σέ ἰδεατὲς ἀντικειμενότητες καί ἔχουν συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τους προτοῦ κἂν ἐμπιστευτοῦν τὸν ἑαυτό τους στό ἐκφραστικὸ στρῶμα. Ταυτόχρονα διαβεβαιώνει ὅτι δέν ἐπιδιώκει νά ἐξηγήσει μόνον τὴν προεκφραστικότητα τῶν ἀποβλεπτικῶν ἐνεργημάτων ἀλλά καί τὴ σχέση τους μέ τίς γλωσσικὲς ἐκφράσεις. Τὸ ἐνδεχόμενον “σύμπτωσης” (Deckung) προεκφραστικοῦ νοήματος καί ἐκφράσεως ἀνησυχεῖ τὸν Husserl, ὁ ὁποῖος παραδέχεται ὅτι ἡ ἐπίμαχη σύμπτωση ἐγείρει μιὰ σειρά σημαντικῶν φαινομενολογικῶν προβλημάτων. Γιὰ νά ἀντιμετωπίσει τὰ προβλήματα πού ἀναφύονται ἀνατρέχει στή μεταφορὰ τῆς “συνύφανσης” (Verwebung): νόημα καί ἐκφραση ἀλληλοσυνυφαίνονται. Ἡ “ἀναπόφευκτη ἀμφισημία” αὐτῆς τῆς μεταφορᾶς δημιουργεῖ τὸν κίνδυνο σύγχυσης ἀνάμεσα σέ παράλληλες δομές: 1. στό ἐκφράζον στρῶμα τῆς καθαρῆς σημασιακῆς ἀπόβλεψης καί 2. στό γλωσσικὸ στρῶμα, τὸν ἄγωγό τῆς ἐκφράσεως. Κατὰ τὸν Husserl μόνον τὸ ἐκφράζον στρῶμα τοῦ ἐννοεῖν εἶναι ἐνεργητικὸ καί παραγωγικόν. “Ἀπεναντίας τὸ στρῶμα τῆς ἐκφράσεως, παρ’ ὅτι προσδίδει ἐκφραση σέ ὅλα τὰ ἄλλα ἀποβλεπτικὰ ἐνεργήματα, δέν εἶναι παραγωγικόν. Τοῦτο συνιστᾷ τὴν ἰδιομορφία του”³⁷. Ἀφετέρου ὁμοσολογεῖ ὅτι ἡ ἐκφραση δέν εἶναι ἓνα ἐνδύμα τὸ ὁποῖο περιβάλλει τὰ πράγματα: “εἶναι ἓνα πνευματικὸ μῶρφομα πού ἀσκεῖ στό ἀποβλεπτικὸ ὑπόστρωμα νέες ἀποβλεπτικὲς λειτουργίες καί δέχεται ἀπὸ αὐτὸ σύστοιχες ἀποβλεπτικὲς λειτουργίες”³⁸.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Husserl νά ὑπονομεύσει τὸ ἀναπαραστατικὸ μοντέλο γλώσσας εἶναι ἐδῶ προφανές. Προπάντων εἶναι ἀξιοσημεῖωτο τὸ γεγονός ὅτι φαίνεται νά ἀνακαλεῖ τὴ θέση του γιὰ τὴν παθητικότητα τῆς ἐκφραστικῆς σφαίρας, ἀφοῦ ἡ γλώσσα δέν προσδιορίζεται πλέον κατὰ τρόπο μονοσήμαν-

37. E. Husserl, *Ideen I...*, σ. 306.

38. ὁπ.π., σ. 307.

το από τό αποβλεπτικό υπόστρωμα αλλά ταυτόχρονα επηρεάζει με τή σειρά της καθοριστικά τήν αποβλεπτική λειτουργία. Ὁ Husserl μάλιστα κάνει λόγο για μίαν ιδιότυπη συγχώνευση τῶν δύο υποστρωμάτων: “Υπό νοητική ἐποψη ὁ τίτλος ‘ἐκφραση’ ὑποδηλώνει ἕνα εἰδικό ἐνεργηματικό στρώμα στό ὁποῖο πρέπει νά προσαρμοστοῦν μέ ἕνα ἰδιόμορφο τρόπο ὅλα τά ὑπόλοιπα ἐνεργήματα καί μέ τό ὁποῖο αὐτά πρέπει νά ἀχθοῦν σέ μιά κατάσταση παράδοξης συγχώνευσης...”³⁹. Νά συγχωνευτοῦν μποροῦν ὑποστάσεις ἰσοδύναμες, ὄχι ὅμως μιά παραγωγική μέ μιά μή παραγωγική σφαίρα. Ἡ συγχώνευση ἢ συνύφανση νοήματος καί ἐκφρασης εἶναι μιά συνθήκη τελείως διαφορετική ἀπό τήν ἀπλή ἀντανάκλαστική σχέση τῶν δύο στοιχείων. Στήν περίπτωση τῆς ἀντανάκλασης τό ἕνα στοιχεῖο εἶναι ἀπλῶς ὁμοίωμα τοῦ ἄλλου καί συνεπῶς δέν διαθέτει αὐτονομία. Στή συνύφανση, ἀπεναντίας, ὑφίστανται δύο ἰσότιμα καί αὐτοδύναμα συστατικά στοιχεῖα, τά ὁποῖα συγχεόμενα διαμορφώνουν μίαν ἐνότητα ἀνάλογη μέ τήν ἐνότητα ἐνός κειμένου.

Γιά νά ἀποτρέψει αὐτήν τή συνέπεια ὁ Husserl ἐπεκτείνει τή σημασία τῆς λέξης “νόημα” στό σύνολο τῆς νοηματικῆς πτυχῆς ὅλων τῶν βιωμάτων (εἴτε ἐκφράζονται πραγματικά εἴτε ἐννοοῦνται σιωπηλά) καί περιγράφει τό ἐκφραστικό-γλωσσικό σημαίνει ὡς ἐνεργεία ἀναπαράσταση τοῦ προεκφραστικοῦ νοήματος. Κατ’ οὐσίαν ἡ μονόπλευρη αὐτή ἐξήγηση μεταθέτει τό πρόβλημα τῆς διαμόρφωσης τοῦ σημείου ἀπό τήν πλευρά τῆς “ὕλικῆς” ἐκφρασης στή σφαίρα τοῦ ἰδεατοῦ νοήματος χωρίς ὥστόσο νά ἀποφεύγει τή σημειολογική ἐπιπλοκή ὅτι καί τό νόημα, ὅταν ἐννοεῖται ὡς διακριτό μέγεθος, πρέπει νά ἐγγράφεται σέ ἕνα πλέγμα διαφορικῶν σχέσεων κειμενικοῦ τύπου. Ἐτσι ὅμως καταρρέει ἡ διαφορά μεταξύ “ἐντός” καί “ἐκτός”: τό νόημα εἶναι ἐκ συστάσεως ἐκφράσιμο καί στήν ταύτιση νοήματος καί ἐκφράσεως δέν παρουσιάζονται δύο διακριτές περιοχές ἀλλά ἕνα ἐνιαῖο πεδίο⁴⁰. Ὁ Husserl ἀναγκάζεται λοιπόν ἐκ τῶν πραγμάτων νά ἀπορρίψει τήν ὑπαρξη ἐνός προεκφραστικοῦ ἐννοεῖν, ἐπειδή, πρῶτον, κάθε ἐννοεῖν εἶναι ἐξηρητημένο ἀπό τή χρήση σημασιῶν καί, δεύτερον, ἐπειδή οἱ σημασίες ἀπό τήν πλευρά τους συνυφαίνονται μέ ἐκφράσεις. Ἡ μικρότερη καί στοιχειωδέστερη ἐνότητα κάθε σκέψης εἶναι τό σημείο: μιά προγλωσσική αὐταντίληψη εἶναι ἀδιανόητη.

Ἡ ἐνταση μεταξύ γλώσσας καί ἀποβλεπτικότητας πού διαπερνᾷ τήν κίνηση τῆς σκέψης στίς “Ἰδέες” γίνεται ἀκόμη πιό ἐκδηλη στά ὄψιμα ἔργα τοῦ Husserl ὅπου παρατηρεῖται πλέον συχνότερα ἡ τάση νά ἐρμηνευτεῖ ἡ σχέση νοήσεως καί γλώσσας χωρίς τήν ἐπικουρία τοῦ σχήματος “βίωμα-ἐκφραση” καί νά σχετικοποιηθεῖ ὁ δυισμός ἐμπειρικοῦ/πραγματικοῦ καί ἰδεατοῦ κόσμου. Στό ἔργο του “*Τυπική καί ὑπερβατολογική λογική*” ἡ λογική προκύπτει ἀπό μίαν ἀναλυτική τῶν μορφῶν τῆς ἀποφαντικῆς προτάσεως ἡ ὁποία

39. ὁπ.π., σ. 305.

40. Πρβλ. ὁπ.π., σ. 307.

άντλει τή μεθοδολογική της προφάνεια από τή γραμματική περιγραφή τῶν “ἱστορικά γεγονικῶν γλωσσῶν”⁴¹. Παρ’ ὅτι ρητά ἐκχωρεῖται στή γλώσσα ἕνα μεθοδολογικό πρωτεῖο ἔναντι τῆς νοήσεως, ὡστόσο ὁ Husserl ἐξακολουθεῖ νά ἐμμένει στήν ἄποψη ὅτι ἡ γλώσσα αὐτή καθ’ ἑαυτή εἶναι ἕνα ὄντολογικά παράγωγο φαινόμενο τῆς νοήσεως. Παρ’ ὅλα αὐτά εἶναι ἀρκετά δύσκολο νά χαρακτηρίσουμε τή θέση τοῦ Husserl ἀμιγῶς νοησιαρχική, ὄχι μόνον γιατί ἡ νόηση καθίσταται προσιτή ἀποκλειστικά μέσω μιᾶς ἀναλυτικῆς τυπολογίας τῆς γλώσσας ἀλλά καί γιατί ὡς τέτοια εἶναι προσδιορίσιμη μόνον ἐν σχέσει πρὸς τή γλώσσα. Ὁ Husserl διευκρινίζει αὐτόν τόν ἰσχυρισμό ἀνατρέχοντας στό φαινόμενο τοῦ “ἐννοεῖν” (Meinen). Προκειμένου νά ἐξηγήσουμε φαινόμενα ὅπως τό “σκόπιμο ψεῦδος” ἢ ἡ “πλασματική ὁμιλία τοῦ παπαγάλου” πρέπει ἀπαραιτήτως νά διακρίνουμε τή συγκεκριμένη, γεγονικὴ ὁμιλία ἀπό τό καθαυτό ἐννοεῖν. Τό ἐννοεῖν ὅμως δέν εἶναι κάποια πραγματικότητα ἐξωτερική ὡς πρὸς τίς λέξεις, ἀφοῦ “ὅταν ὁμιλοῦμε, ἐπιτελοῦμε ἀδιαλείπτως ἕνα ἐσωτερικό ἐννοεῖν τό ὁποῖο συγχωνεύεται μέ τίς λέξεις καί τρόπον τινά τίς ἐνεργοποιεῖ”⁴².

Τό καθαυτό ἐννοεῖν – ἢ ἡχη ὁμιλία πού ὑπακούει στόν “κανόνα εἰλικρίνειας” (sincerity rule) – εἶναι ἡ ἀφετηρία γιά τόν οὐσιώδη προσδιορισμό τῆς νοήσεως. Ὑπό τήν εὐρεία ἐννοια ἢ “νόηση” (Denken) εἶναι ἐκεῖνο τό σύνολο ψυχικῶν βιωμάτων τά ὁποῖα ἀπαρτίζουν τό ἐννοεῖν, “ἐντός τοῦ ὁποῖου συγκροτεῖται γιά τό ὁμιλοῦν ὑποκείμενο (ἀλλά καί γιά τό ὑποκείμενο πού ἀκούει καί κατανοεῖ) ἡ ἐννόηση, ἐπομένως ἡ σημασία, τό νόημα πού ἐκφράζεται στήν ὁμιλία. Ὅταν π.χ. ἐκφέρουμε μιά κρίση, τότε ὁμοχρόνως μέ τίς λέξεις τῆς βεβαιωτικῆς ἀπόφανσης ἔχουμε πραγματοποιήσει τήν ἐνότητα τοῦ κρίνειν, τῆς ἐσωτερικά “νοούσης βεβαιώσεως”⁴³.

Ὁ Husserl διευρύνει κατόπιν τήν ἐννοια τῆς νοήσεως καί στά μή-διαπιστωτικά ἐνεργήματα ὥστε νά συμπεριλάβει στήν προβληματική του καί τά ἀξιακά, ἐπιτακτικά καί εὐκτικά ἐνεργήματα. Γιά ὅλους τούς τύπους ἐνεργημάτων ἰσχύει ὅτι ἡ νόηση ἐπεξηγεῖται μέ τήν ἀναδρομὴ στά γλωσσικά ἐνεργήματα, ἐνῶ παράλληλα ἡ κρίση περιγράφεται ὡς ἐσωτερικὴ βεβαίωση: “Ὅ,τι ἀντλήσαμε ἀπό τό παράδειγμα τῆς βεβαιωτικῆς ἀπόφανσης, ἰσχύει γενικά”⁴⁴. Ἐάν ἡ νοητικὴ κρίση (ὡς ὑπόδειγμα γιά ἕνα τύπο ἐνεργήματος) ἐρμηνευτεῖ ὡς κατ’ οὐσίαν ἐσωτερικὴ βεβαίωση, τότε ἡ βεβαίωση δέν ἀποτελεῖ μόνον τή μεθοδολογικὴ ἀφετηρία γιά τήν ἐπεξήγηση τοῦ κρίνειν ἀλλά ἡ κρίση εἶναι βεβαίωση ὑπὸ τόν ὄρο ὅτι δέν λαμβάνονται ὑπόψη οἱ παρεκκλίσεις τῆς βεβαιωτικῆς πράξης, ὅπως ἡ ὑποτιθέμενη βεβαίωση τοῦ παπαγάλου,

41. Husserl, *Formale und Transzendente Logik: Versuch einer Kritik der logischen Vernunft*, Husserliana 17, Den Haag: Nijhoff 1974, σσ. 75-76.

42. ὁπ.π., σ. 26.

43. ὁπ.π., σ. 27.

44. ὁπ.π., σ. 27.

ή έκφορά μιᾶς βεβαίωσης σέ ἓνα θεατρικό ἔργο ἢ ἡ καταχρηστική ἐφαρμογή τοῦ σχήματος τῆς βεβαίωσης στό ψεῦδος. Μέ ἄξονα τή θεωρία τῶν γλωσσικῶν ἐνεργημάτων εἶναι εὐλόγο νά δεχτοῦμε ὅτι τό νοητικό κρίνειν εἶναι ἐνέργημα στό ὁποῖο ἐκπληρώνονται οἱ συνθήκες ἐπιτυχίας τῆς βεβαίωσης.

Γι' αὐτό ὁ Husserl ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ γλώσσα καί ἡ νόηση δέν πρέπει νά ταξινομηθοῦν σέ δύο διακριτούς ὄντολογικούς χώρους ἀλλά ἀντιθέτως πρέπει νά περιφρουρηθεῖ “ἡ καθολικότητα τῆς σύμπτωσης γλώσσας καί νοήσεως”⁴⁵. Ὁ Husserl χρησιμοποιοῦ μάλιστα διατυπώσεις, οἱ ὁποῖες συγκλίνουν στήν ἄρση τῆς διακρίσεως μεταξύ δύο πεδίων καί ὑπαγορεύουν τήν ἐπεξεργασία μιᾶς θεωρητικῆς ἀντίληψης, ὅπου τά δύο αὐτά πεδία τίθενται ὡς ταυτόσημα: “Ἐτσι κάθε βεβαίωση εἶναι ὁμοχρόνως ὁμιλία καί ἐνεργεία ἐν νόηση...”⁴⁶. Ἀξίζει λοιπόν νά ἀναρωτηθοῦμε, ἐάν γιά τόν Husserl –ὅπως καί γιά τό νοησιαρχικό Ἰδεαλισμό– ὁ ἀνθρώπινος λόγος εἶναι ψιλή ἐκφραση ἐνός προγλωσσικοῦ βιώματος, ἢ ἐάν τό ἴδιο τό βίωμα φέρει τό στίγμα τῆς ἐξάρτησής του ἀπό τή γλώσσα, ὅπως πρεσβεύει ἡ φιλοσοφική ἐκείνη τάση πού ἀναγνωρίζει στή γλώσσα τό καθαυτό ἀντικείμενο τῆς *prima philosophia*, ὥστε νά ἀνακληθεῖ ἡ διάζευξη βιώματος καί ἐκφρασης στό χῶρο τῆς γλώσσας. Μολαταῦτα δέν εἶναι εὐκόλο νά κατατάξουμε τόν Husserl μονοσήμαντα σέ μία ἀπό τίς δύο αὐτές κατευθύνσεις. Ἀφενός γιατί διατηρεῖ τό κατηγοριακό σχῆμα βιώματος καί ἐκφρασης προεξοφλώντας ἔτσι μιάν ὄντολογικό τύπου διαφορά ἀνάμεσα στήν ἐκφράζουσα ὑπόσταση καί στό μέσον τῆς ἐκφρασης. Ἀφετέρου γιατί τό ἴδιο τό βίωμα εἶναι δυνατόν νά περιγραφεῖ ἀποκλειστικά μέ ὄρους καταγόμενους ἀπό τή σφαῖρα τοῦ ἐκφραστικοῦ ὄργάνου, ὅπως δείξαμε στηριζόμενοι στό παράδειγμα τῆς νοητικῆς κρίσης, ἡ ὁποία ἐκλαμβάνεται ὡς ἐσωτερική βεβαίωση. Βλέπουμε λοιπόν νά προδιαγράφεται στό ἔργο τοῦ Husserl μιᾶ “γλωσσική στροφή” (*linguistic turn*), ἡ ὁποία ὁμως δέν ὀλοκληρώνεται, ἐνόσω παραμένει δέσμιος τῆς ταύτισης μεταξύ δύο διακρίσεων: μιᾶς μεθοδολογικῆς καί μιᾶς ἀνθρωπολογικῆς⁴⁷. Ἀπό τή μιᾶ πλευρά εἶναι σαφῶς ἀναπότρεπτη ἡ μεθοδολογική διάκριση ἀνάμεσα στό ἀτομικό καί ἀνεπανάληπτο ὁμιλιακό συμβάν (στήν ἐνυλη πραγματικότητα τῆς γλώσσας) καί στό ὁμιλιακό σχῆμα, στή συνθήκη γιά τήν ἐπαναληψιμότητα καί ἀναγνωρισιμότητα τῆς ὁμιλιακῆς πράξης (στήν ἰδεατότητα τῆς γλώσσας). Ἀπό τήν ἄλλη, μιᾶ κυρίαρχη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Descartes ἀνθρωπολογική καί ὄντολογική παράδοση ἐπιτάσσει τήν ταξινόμηση τοῦ ἀνθρώπου σέ δύο σφαῖρες: σέ μιᾶ ἐμπειρική (σάρκα, σῶμα, ἐκφραση, ὕλη) καί σέ μιᾶ ἰδεατή (ψυχή, πνεῦμα, βίωμα, συνείδηση). Ἀπό ἀνθρωπολογική σκοπιά ὁ Husserl παραμένει ἐπομένως αἰχμάλωτος τοῦ δυισμοῦ λόγου καί νοήσεως, ἐνῶ μεθο-

45. ὅπ.π., σ. 28.

46. ὅπ.π., σ. 28.

47. Πρβλ. C.Fr. Gethmann, *Phänomenologische Logikfundierung*, στό Jamme/O. Pöggeler (ἐκδ.), *Phänomenologie im Widerstreit*, σσ. 200-201.

δολογικά υπερβαίνει τό νοησιαρχικό Ίδεαλισμό.

Ἡ ὑπέρβαση τοῦ Ίδεαλισμοῦ, ἀγόμενη στὰ ὅριά της, σημαίνει ὅτι ἡ αὐτεπίγνωση τοῦ νοήματος κατακτᾶται ὄχι μέ μιά μυστηριώδη ἐσωτερική ἐποπτεία ἀλλά μέ τήν ὀλοσχερή ἐξωτερίκευσή του στό στρῶμα τῆς ἐκφρασης: ἡ ἐξωτερικότητα τῆς ἐκφρασης προηγεῖται τῆς ἐσωτερικότητας τῆς σημασιακῆς ἀπόβλεψης. Ἡ συνέπεια αὐτή παρεισφρέει στή σκέψη τοῦ Husserl παρά τή θέλησή του, στό βαθμό πού παραμένει ὑποτελής στό ἀνακλαστικό σχῆμα τῆς συνείδησης: ἡ διάκριση Νοήσεως καί Νοήματος ἀποδεικνύεται ἕνας ἐκλεπτυσμένος μετασχηματισμός τῆς κλασσικῆς διάκρισης ὑποκειμένου-ἀντικειμένου. Ἐπιπλέον ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ Νόησις ἀποκτᾶ συνείδηση τοῦ Εἶναι της πάντοτε διαμέσου τῆς μεταγενέστερης ἀναδίπλωσης στόν ἑαυτό της ἢ διαμέσου τῆς δομῆς τοῦ Νοήματός της, τότε καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει μιά ἄμεση, προανασκοπική αὐτοσυνείδηση τῶν ἀποβλεπτικῶν βιωμάτων. Ἀντιστοίχως οὔτε μιά προγλωσσική αὐτοσυνειδησία μπορεῖ νά ὑπάρξει, ἐάν ἀληθεύει ὅτι ἡ διάκριση τῶν ἴδιων τῶν Νοημάτων καθίσταται δυνατή ἀπό τίς διακρίσεις τῶν ἐκφράσεων. Ἡ προσήλωση τοῦ Husserl στό ἀναστοχαστικό σχῆμα τῆς συνείδησης καί ἡ ἀνακάλυψη τῆς συνύφανσης νοήματος καί ἐκφρασης ἐπέτρεψαν νά διαφανεῖ ἡ γλωσσική ἐξάρτηση κάθε συνείδησης, τῆς αὐτο-συνειδήσεως συμπεριλαμβανομένης.

Ὁ Derrida ἀνασύρει στήν ἐπιφάνεια μέ ἐξαντλητική συνέπεια τίς ἐγγενεῖς τάσεις τῆς φαινομενολογίας ἐμμένοντας στήν ἀποδόμηση ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν σημείων, ὅπου ὁ νοησιαρχισμός τοῦ Husserl προβάλλει τίς πιό ἰσχυρές μεταφυσικές ἀντιστάσεις. Ἡ ἀνάπτυξη αὐτή ἔχει ὅμως τό ἀντίτιμό της: ὑποδεικνύοντας τίς συνέπειες τοῦ ἀναστοχαστικοῦ μοντέλου τῆς αὐτοσυνειδησίας, παραμένει –mutatis mutandis– δέσμιος τοῦ συγκεκριμένου μοντέλου, σύμφωνα μέ τό ὅποιο ἡ συνείδηση ἀποκτᾶ ἐπίγνωση τοῦ Εἶναι της μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων: ἡ αὐτοσυνειδησία δέν εἶναι ποτέ ἄμεση ἀλλά πάντοτε ἀποτελεσμα ρητῆς αὐτοθεματοποίησης. Τήν κοινή αὐτή γνωσιοθεωρητική προϋπόθεση τῆς Φαινομενολογίας τοῦ Husserl καί τῆς Διαλεκτικῆς τοῦ Hegel –καί οἱ δύο περιγράφουν τήν αὐτοσυνειδησία ὡς εἰδική περίπτωση τῆς συνείδησης, ὡς τόν αὐτοαναστοχασμό της–, συναποδέχεται ἐν μέρει καί ὁ Derrida, ὅταν ὑποστηρίζει ὅτι ἡ συνείδηση μαθαίνει τή σημασία της πάντοτε ἔμμεσα ἀπό τήν (παραμορφωτική) ἀνταύγεια τῶν σημείων. Ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοια τά ὅρια τῆς ἀποδομικῆς πρακτικῆς προσδιορίζονται ἔμμεσα πλὴν σαφῶς ἀπό τά ὅρια τῆς ἀνακλαστικά συγκροτούμενης –καί ἄρα σημειολογικά παραγόμενης– ὑποκειμενικότητας.

VI

Τόσο ἡ ἀποσυντακτική ἀνάγνωση ὅσο καί ἡ σημασιολογική ἀνάλυση τῆς φαινομενολογίας, παρά τίς ριζικές διαφορές τους, ἐλαύνονται ἀπό τό κοινό αἶτημα τῆς ἐξαντλητικῆς παραγωγῆς κάθε μορφῆς αὐτοσυνειδησίας ἀπό τό διαφορικό παιχνίδι τῶν σημείων. Ἡ ευόδωση τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ ὅμως προϋποθέτει τήν περιγραφή τῆς αὐτοσυνειδησίας μέ ὄρους δανεισμένους ἀπό

τό σχήμα της ανακλαστικής συνείδησης. Στο ρηξικέλευθο δοκίμιό του "*Fichtes ursprüngliche Einsicht*" (*Ἡ πρωταρχική ἐνόραση τοῦ Fichte*) ὁ Dieter Henrich, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Fichte, ὅτι τὸ Ἐγὼ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐννοητὸ ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη εἰς ἑαυτὸν ἐπιστροφή τῆς συνειδήσεως, ἐμβαθύνει συστηματικὰ στὰ ἀπορητικὰ ἀδιέξοδα στὰ ὁποῖα παγιδεύεται *κάθε ἐγχείρημα* ἀνακλαστικῆς συγκρότησης τῆς ὑποκειμενικότητας. Ὡς Ἐγὼ μπορεῖ κατὰ τὸ ἐνέργημα τῆς ἀνακλαστικῆς ἀνάκαμψης νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ μόνον ὅ,τι ἤδη ἐκ τῶν προτέρων –πρὶν ἀπὸ *κάθε* ἀνακλαστικὴ κίνηση– διαθέτει ἕνα κριτήριον τῆς ἑαυτότητάς του. Ὁ ἀναστοχασμὸς μπορεῖ νὰ θέσῃ, νὰ θεματίσῃ ρητὰ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ ὑπὸ τὴ μορφή κρίσεων μόνον ὅ,τι εἶναι ἤδη γνωστὸ στὴν προαναστοχαστικὴ συνείδηση κατὰ ἕνα μὴ "θετικὸ" (positional), μὴ προτασιακὸ καὶ λανθάνοντα τρόπο. Ἐπειδὴ ὅλοι οἱ προγενέστεροι τοῦ Fichte στοχαστὲς –συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Kant– περιγράφουν τὴν αὐτοσυνειδησία (Ἐγώτητα) μὲ ὄρους ἀνακλαστικότητας, γι' αὐτὸ τὰ θεωρητικὰ τους σχήματα ἐνέχονται κατ' ἀνάγκην σὲ μιὰ ἀθεράπευτη κυκλικότητα, τὴ λογικὴ τῆς ὁποίας ἀνέδειξε μὲ σαφήνεια ὁ Henrich: κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ φαινομένου προϋποτίθεται σιωπηρὰ μιὰ ἀδιαμεσολάβητη, προανασκοπικὴ "ἐξοικείωση" (Vertrautheit) τῆς συνείδησης μὲ τὸν ἑαυτό της, ἡ ὁποία, βάσει τοῦ παραδοσιακοῦ ἐξηγητικοῦ σχήματος, ἀποκτᾶται μόνον διὰ τοῦ εἰδώλου τῆς ἀνακλαστικῆς σκέψεως.

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Henrich δὲν ἀποτελεῖ μιὰν ἀπλῶς σχολαστικὴ παρέμβαση σὲ ἕνα ἐλάχιστον ἐλκυστικὸ ἀντικείμενον. Ἀπεναντίας καταφέρνει νὰ ἀποδεσμεύσῃ τὴν αὐτοσυνειδησία, τὸ μεῖζον θέμα τῆς φιλοσοφίας τῆς νεωτερικότητας, ἀπὸ τὴ θεμελιωτικὴ τῆς ἀξίωση –ἢ αὐτοσυνειδησία παύει πλέον νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ παραγωγικὴ ἀρχὴ ὅλων τῶν ἐναργῶν προτάσεων– καὶ ταυτόχρονα νὰ τὴν ἀναζωογονήσῃ μὲ τὴν κριτικὴ δύναμιν ἑνὸς προνομιακοῦ φιλοσοφικοῦ ἐρωτήματος. Ἀπὸ τὴν ἀπάντησίν του φαίνεται μάλιστα νὰ κρίνεται, ἐάν πράγματι ἔχουμε πλέον αὐτονομηθεῖ ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ λόγον τῆς νεωτερικότητας καὶ τώρα εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ προσαρμοστοῦμε σὲ μιὰ καθαρὰ νατουραλιστικὴ ἢ τυπικοσημασιολογικὴ θεωρία, ἢ ἐάν στὴν ὀριστικὴ ἀποδοχὴ τοῦ "θανάτου τοῦ ὑποκειμένου" καὶ στὸ διαχωρισμὸ τῶν θεμελιακῶν προβλημάτων τῆς ὑπαρξοῦς ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ σὲ ἕνα αὐτοσυνείδητο ὄν διακυβεύεται μιὰ οὐσιώδης στιγμὴ τῆς αὐτοενηνότητάς μας. Ὄταν ὁ Tugendhat –καὶ κατ' ἀνάλογον τρόπο ὁ Habermas– ἐλέγχει τὸν Henrich, ἐπειδὴ δὴθεν παραμένει ὑποτελής στὴν κληρονομημένη φιλοσοφία τῆς ὑποκειμενικότητας, τότε λησμονεῖ ὅτι πρέπει ὁ ἴδιος νὰ δώσῃ ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα πῶς ἡ θεωρία του, μὲ τὴν ὁποία ἡ διυποκειμενικότητα ἀνυψώνεται στὴν περιωπὴ μιᾶς οἰονεῖ ὑπερβατολογικῆς ἀρχῆς, μπορεῖ νὰ δικαιολογήσῃ μιὰ τέτοια ἀξίωση χωρὶς νὰ διαθέτῃ τὴν κατάλληλη ἐννοιολογικὴ ἐξάρτυση γιὰ τὴν περιγραφή τῆς ὑποκειμενικότητας.

Ὁ Tugendhat στηρίζῃ σχεδὸν ἄκριτα τὶς ἀναλύσεις του στὴν ἀποψη τοῦ Strawson ὅτι τὸ ὑποκείμενον τῆς συνείδησης εἶναι τὸ χωροχρονικὸ ἀναγνωρίσιμο "πρόσωπον" (Person). Ἐπομένως ἡ αὐτοσυνειδησία πρέπει νὰ ἐννοη-

θεϊώς σχέση ανάμεσα στο (έμπειρικό) πρόσωπο και σε ένα προτασιακό αντικείμενο. Στην ιδιότυπη αυτή σχέση εμφανίζεται στη θέση του κατηγορήματος μία έκφραση από τη σημασιολογική σφαίρα της ψυχικής ζωής. Έπιπλέον ή σχέση αυτή –κι έδω ό Tugendhat αποκλίνει από τόν Wittgenstein– έχει γνωστικό χαρακτήρα. Η αυτοσυνειδησία καταγράφεται γλωσσικά σε εκφράσεις του τύπου: “Εγώ γνωρίζω ότι φ” όπου τό φ συμβολίζει ψυχικά φαινόμενα ή συνειδησιακές καταστάσεις. Από τη θέση του Henrich ό Tugendhat αποκλίνει σε τέσσερα βασικά σημεία. Τό υποκείμενο της αυτοσυνειδησίας είναι έμπειρικά άναγνωρίσιμο, διατηρεί μία αποβλεπτική σχέση προς τό αντικείμενό του, τό αντικείμενό του δέν είναι αυτό τό ίδιο αλλά μία ονοματοποιημένη πρόταση και έν κατακλείδι ή αυτοσυνειδησία δέν είναι μία προενοιολογική, προκατηγορηματική έξοικείωση της συνείδησης μέ τόν έαυτό της αλλά μία έννοιολογικά και γλωσσικά έκπύξιμη Γνώση.

Οί θεωρητικές αναλύσεις του Tugendhat οργανώνονται γύρω από τρεις βασικές προκείμενες, τίς όποιες άπλως θά περιοριστώ νά αναφέρω. Η πρώτη προαιτεί μία πλήρη ίσομορφία ανάμεσα στη δομή του λόγου και τη δομή του αντικειμένου αναφοράς του λόγου. Ωστόσο οί προτασιακές οντότητες, κατ’ αντιδιαστολή προς τά γεγονότα πού υποδηλώνουν, είναι ανεξάρτητες από κάθε χωροχρονικό στοιχείο. Τό πέραςμα από τη μεθολογική πρόσβαση στον κόσμο στην ίδια την οντολογική δομή του κόσμου οδηγεί σε ένα γλωσσικό ιδεαλισμό, ό όποιος επαναλαμβάνει μέ γλωσσολογικό ένδυμα την ιδεαλιστική πλάνη ενός Berkeley: ό,τι αποτελεί αντικείμενο της συνείδησης, είναι τό ίδιο στη συνείδηση και άρα είναι τό ίδιο συνείδηση. Η δεύτερη προκείμενη προϋποθέτει ότι κάθε αποβλεπτικό βίωμα είναι προτασιακά δομημένο. Ο ίσχυρισμός αυτός είναι, διαισθητικά τουλάχιστον, τρωτός: όταν σέβομαι ένα πρόσωπο, πρέπει νά γνωρίζω (έστω και δυνάμει) τη δέσμη των ιδεών-προτασιακών αντικειμενοτήτων πού ίσχύει γι’ αυτό; Είναι έπιπλέον και από αναλυτική σκοπιά έπισφαλής: μπορεί νά βρίσκομαι σε μία ψυχική κατάσταση και νά γνωρίζω μέ απόλυτη βεβαιότητα τό πώς είναι νά βρίσκομαι σε μία τέτοια κατάσταση χωρίς ώστόσο νά είμαι σε θέση νά αναπτύξω αυτή τη συνείδηση σε μία διαπιστωτική-προτασιακή γνώση, ότι. Η έγκυρότητα αυτής της προκείμενης έξαρτάται τέλος από την έγκυρότητα της πρώτης, σύμφωνα μέ την όποία, όταν αναφερόμαστε σε ένα αντικείμενο μέσω μιας αποφαντικής πρότασης, τό αντικείμενο πρέπει μέ τη σειρά του νά διαθέτει τη δομή μιας προτασιακής οντότητας. Καθετί συνεπώς προς τό όποιο κατευθύνεται ή γλώσσα είναι τό ίδιο γλώσσα. Η τρίτη προκείμενη περιέχει έναν a priori άποκλεισμό: ως αυτοσυνειδησία δέν έννοείται ή πρωταρχική έξοικείωση της συνείδησης μέ τόν έαυτό της αλλά μόνον ή γνώση του προσώπου πού αναφέρεται στην ψυχική κατάσταση στην όποία βρίσκεται. Έτσι όμως χάνεται ή πρωταρχική, κατά Henrich, διάσταση της υποκειμενικότητας πού είναι άπαραίτητη γιά νά καταστεί έννοητή και ή (δευτερογενής) αυτογνωσία του προσώπου.

Ο Tugendhat δέν μπορεί καν νά επικαλεστεί την άγγλοσαξωνική σκέψη,

δεδομένου ότι οί εξελίξεις, οί όποιες σημειώθηκαν πρόσφατα στό χώρο αυτό καί έν μέρει όφείλονται στη διαμεσολαβητική έργασία του Henrich, έδωσαν νέα πνοή στην έρευνα της ύποκειμενικότητας ως άμετάθετης άφεταιρίας για κάθε ένδοκοσμικό προσανατολισμό μας. Τό ανά χείρας κείμενο δέν είναι φυσικά ό τόπος για νά εξεταστούν αναλυτικά τά έπιχειρήματα πού συνηγορούν υπέρ της έπανασύνδεσης της σημασιολογικής ανάλυσης μέ την προβληματική της αυτοσυνειδησίας. Έν τούτοις κάποιες έπισημάνσεις είναι όπωςδήποτε άπαραίτητες. Ο Thomas Nagel προσπάθησε εύθύς έξ αρχής νά δείξει ότι ή ύποκειμενικότητα άπαιτεί ένα διαφορετικό είδος εξήγησης από αυτό πού παρέχει ή μελέτη των κανόνων πού διέπουν τή γλωσσική χρήση του πρώτου ένδικου προσώπου. Στο βιβλίο του *“The View from Nowhere”* υπογραμμίζει ότι ή λειτουργία της γλωσσικής έπικοινωνίας προαπαιτεί ως μία από τίς βασικότερες συνθήκες δυνατότητάς της την “αυτοσχεσία” των όμιλητών, ή όποία για τή γλωσσική έπικοινωνία είναι τόσο καθοριστική όσο καί ή “κατηγορηματική μορφή” (prädicative Form) της πρότασης. Έτσι άποφεύγεται ή υιοθέτηση της άποψης, την όποία, κατά Habermas, πρεσβεύει ή παραδοσιακή φιλοσοφία της ύποκειμενικότητας, ότι ή έπικοινωνία προϋποθέτει τή βούληση μοναχικών καί αυτόρκων ύποκειμένων νά εισέλθουν στη διαδικασία της άμοιβαίας ανταλλαγής σκέψεων, συναισθημάτων καί πληροφοριών. Μιά τέτοια άποψη θά ήταν άπλως ή αντίστροφή της θέσης του Habermas, σύμφωνα μέ την όποία ή αυτοσυνειδησία καί ή ταυτότητα των όμιλητών έλκουν την καταγωγή τους από τον γλωσσικά οργανωμένο “βιόκοσμο” (Lebenswelt) πού θεωρείται όντολογικά αυτόρκης. Καί φυσικά δέν θά μπορούσε νά κατανοήσει τον έπικοινωνιακό χαρακτήρα της γλώσσας.

Απεναντίας οί έρευνες του Thomas Nagel τείνουν προς την κατεύθυνση μιās ριζικά διαφορετικής φιλοσοφίας της ύποκειμενικότητας, στη βάση της όποίας βρίσκεται ή αντίληψη ότι ή γλωσσική ίκανότητα μπορεί νά αναπτυχθεί μόνον ταυτόχρονα μέ την αυτενεργό έπιτολή της αυτοσυνειδησίας. Η κατανόηση αυτής της έπιτολής άπαιτεί νά υποθέσουμε την ύπαρξη μιās λανθάνουσας μορφής αυτοσχεσίας ή όποία έμφανίζεται ήδη κατά την αρχική φάση της άπόκτησης των στοιχειωδεστέρων γλωσσικών ίκανοτήτων. Γιατί ή ίκανότητα νά χρησιμοποιούμε την προσωπική άντωνυμία “έγώ” κερδίζεται προφανώς σε άρκετά μεταγενέστερες φάσεις της εκμάθησης της γλώσσας. Αν ή ύπαρξη της αυτοσχεσίας έξαρτιόταν από την άπόκτηση αυτής της γλωσσικής ίκανότητας, τότε ή θέση περί του πρωτείου της γλωσσικής άλληλόδρασης θά ήταν μία κοινότοπη όσο καί αυταπόδεικτη άλήθεια. Οί σημασιολογικές έρευνες πού συνδέονται μέ τά όνόματα των H.N. Castaneda, J. Peggy καί D. Lewis έδειξαν όμως ότι ή κατοχή των κανόνων πού διέπουν την όρθή χρήση των “δεικτικών έκφράσεων”, του “κυρίου όνόματος” καί της “-άρνησης” ως στοιχειώδους όρου για την κατανόηση της άλήθειας μπορεί νά εξηγηθεί μόνον αν προϋποθέσουμε τή λανθάνουσα παρουσία της αυτοσυνειδησίας. Μέ την έπίγνωση αυτή συνδέεται ή συμπληρωματική άποψη πού διατυπώθηκε από τον S. Shoemaker, βάσει της όποίας ή αναφορά σε άντικείμενα προαπαιτεί την αναφορά σε κάποια “έαυτότητα” καί κατ’ άκολουθίαν σε κά-

ποια μορφή αυτοσχεσίας πού δέν περιγράφεται μέ όρους ανακλαστικότητας καί δέν έχει τό χαρακτήρα διμελοῦς σχέσεως ἢ ἑνός προτασιακοῦ “λέγεσθαί τι κατά τινός”. Γι’ αὐτό δέν έχει νόημα νά ὑποθέσουμε ὅτι στήν αὐτοσυνειδησία ἀναγνωρίζεται κάτι (π.χ. ἕνα ἐγώ ὡς ἐγώ), γιατί κάθε μή κοινότοπη ἀναγνώριση προαπαιτεῖ σημασιολογικές διακρίσεις. Οὔτε μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀποτέλεσμα ἑνός ἐμπρόθετου πράττειν ἢ μιᾶς αὐτοθεσίας ἀλλά οὔτε κἂν ἀντικείμενο γνώσης, ἐφόσον ἡ γνώση ἔχει προτασιακή δομή καί ἐπομένως δέν εἶναι ἄμεση ἀλλά φθάνει τό ἀντικείμενό της μέσῳ ἐννοιῶν καί εἶναι ἐκτεθειμένη στήν πλάνη. “Ἄρα ἡ αὐτοσυνειδησία δέν εἶναι αὐτογνωσία: ἡ πρώτη ἀρθρώνει μιᾶ μή προτασιακή βεβαιότητα, ἡ δεύτερη μιᾶ προτασιακοῦ τύπου ἐμπειρία. Ὁ Shoemaker προσπάθησε ἐπιπλέον νά δείξει –ἀνασκευάζοντας ἐν μέρει τόν Wittgenstein– ὅτι ὅλες οἱ προσπάθειες νά ἀντικατασταθεῖ ὅ,τι ἐννοοῦμε μέ τό “ἐγώ” ἀπό κατηγορήματα ἀναγόμενα στήν παρατήρηση ἢ ἀπό περιγραφές ἐμπειρικῶν ἰδιοτήτων τοῦ σώματος εἶναι ἀδιέξοδες: κάθε ἀπόδοση σωματικῶν στοιχείων στόν ἑαυτό μου στηρίζεται ἤδη σέ μιᾶ μή σωματική ἐξοικείωση μέ τόν ἑαυτό μου. Καί ἡ Anscombe ἔφτασε στό σημεῖο νά ἀμφισβητήσῃ ὅτι μέ τό “ἐγώ” ἐπιτελεῖται ἐν γένει ἡ ἀναγνώριση ἑνός προσώπου ἢ ἑνός σώματος. Τό “ἐγώ” πρέπει νά ἐννοηθεῖ εἴτε ὡς “ἐπιτελεστική” ἐκφραση εἴτε ὡς “ἀναφερόμενη” σέ ἕνα “καρτεσιανό ἑγώ”. Στόν ἴδιο θεωρητικό ὀρίζοντα ἐγγράφεται ἐπιπλέον καί ἡ θέση τοῦ Roderick Chisholm, ὅτι ἡ πλήρως ἀνεπτυγμένη χρήση τῆς ἐννοιάς τῆς ἀλήθειας περικλείει τή δυνατότητα τῆς αὐτοαναφορᾶς: ὅ,τι ἰσχυρίζομαι πῶς εἶναι ἀληθές ἐκλαμβάνεται συγχρόνως ὡς κάτι τό ὁποῖο δέν φαίνεται νά εἶναι ὅπως εἶναι *μόνον σέ μένα*.

Ἄπό τά θεωρήματα αὐτά προκύπτει μιᾶ διαφορετική κατάσταση. Εἰκάζεται πλέον ὅτι ἡ γλωσσική συμπεριφορά πραγματοποιεῖται σέ ἕνα σύνθετο πλέγμα νοητικῶν διεργασιῶν, οἱ ὁποῖες ὅμως δέν ἐπιτελοῦνται διαδοχικά ἢ μιᾶ κατόπιν τῆς ἄλλης. Ὅσον ἀφορᾶ στίς πολυπλοκότερες γλωσσικές πράξεις ὅπως ἡ χρήση τῆς “ταυτότητας” καί τῶν “ἀναφορικῶν ἀντωνυμιῶν” εἶναι μᾶλλον εὐνόητο ὅτι ἡ ἐκμάθησή τους συντελεῖται μέ μιᾶ σειρά ἀλμάτων, χάρις στά ὁποῖα μαθαίνουμε *διά μιᾶς* περισσότερες ἀπό μιᾶ λειτουργίες. Αὐτές τίς μαθαίνουμε βέβαια ὄχι βαθμιαῖα ἀλλά μέσω αὐτενεργῶν προσπαθειῶν ἀπό τίς ὁποῖες τελικά προκύπτει ἡ κατανόηση ταυτόχρονα μέ τήν ἱκανότητα νά τίς χειριζόμαστε ὀρθά στήν πράξη τῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας. Μποροῦμε τώρα βάσιμα νά ὑποθέσουμε ὅτι ἤδη τά πρῶτα βήματα τῆς ἐκμάθησης τῆς γλώσσας πραγματοποιοῦνται σέ τέτοια πολυσύνθετα πλαίσια ἀλληλοεξαρτήσεων καί ἐσωτερικῶν συναφειῶν.

Φυσικά δέν μποροῦμε νά ἐρμηνεύσουμε ὅλα αὐτά τά θεωρήματα ὡς ἀσφαλεῖς διαχρονικά ἀλήθειες. Ἐπίσης εἶναι ἀρκετά δύσκολο νά τά συστοιχίσουμε μεταξύ τους ἔτσι ὥστε νά προκύψῃ μιᾶ νέα συνεκτική καί περιεκτική θεωρία. Εἶναι μάλιστα πιθανόν νά ἀφομοιωθοῦν ἀπό μιᾶν ἐκλεπτυσμένη νατουραλιστική θεωρία, ἡ ὁποία ἐξηγεῖ ὅλα τά σημασιακά ἐνεργήματα ὡς πολυπλοκές βιολογικές διαδικασίες στό φλοιό τοῦ ἐγκεφάλου. Μολονότι ἡ ἀθρόα τους ἐμφάνιση ἐπανεφέρε στό προσκίηνιο τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος

ἀκόμη καί τούς πλέον θεωρησιακούς διανοητές: τόν Descartes ἀπό τήν Anscombe, τόν Fichte ἀπό τόν R. Nozick, τόν Brentano ἀπό τόν Chisholm καθώς καί άλλους, ἡ σπουδαιότητά τους ὥστόσο δέν ἐγκείται στήν ἐπανανομιμοποίηση τοῦ ἐγχειρήματος μιᾶς μεταφυσικῆς τῆς αὐτοσυνειδητῆς ζωῆς ἀλλά στήν ὑπονόμευση τοῦ δόγματος περί τῆς αὐτάρκους προτεραιότητος τῆς γλωσσικῆς ἀλληλόδρασης ἐναντι τῆς αὐτοσυνειδησίας, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὀλοσχερῶς παραγώγιμη ἀπό τήν ἐνσωματωμένην στά γλωσσικά σύμβολα σημασία. Ἡ ὑπονόμευση αὐτή προλειαίνει τό ἔδαφος γιά ἓνα γόνιμο ἄνοιγμα στό χωρο τῆς θεωρίας πού ἐπιτρέπει τήν υἱοθέτηση ἐπιχειρημάτων ἀπό τή φαινομενολογική θεωρία τῆς ὑποκειμενικότητος χωρίς αὐτά νά ἀπορρίπτονται πλέον ἐκ προοιμίου ὡς ἀπηρχαιωμένα.

Χωρίς ἀμφιβολία ὁ Husserl ἀναχωρεῖ ἀπό τό ἀξίωμα ὅτι ἡ ἀποβλεπτική συνείδηση δέν εἶναι μόνον τό ἔσχατο σημεῖο ἀναφορᾶς κάθε μορφῆς βεβαιότητος ἀλλά καί αὐτάρκης ἀρχή γιά μιᾶ φιλοσοφική ἀνάλυση. Τίς ἐννοιες ἐνότητος, τίς ὁποῖες ἐφαρμόζει στήν ἀποβλεπτική συνείδηση, προσπαθεῖ νά τίς κερδίσει μόνον ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς ἴδιας. Γι' αὐτό τό ἔργο τῆς διερεύνησης λογικῶν θεμελιακῶν λειτουργιῶν δέν ἔχει γιά τόν Husserl τήν ἴδια προτεραιότητα μέ τήν ἀνάπτυξη καί ἐπεξεργασία τῶν θεμελιακῶν ὄψεων τῆς ἀποβλεπτικότητος. Στό σημεῖο αὐτό θά ἐντοπίζαμε σήμερα τούς λόγους γιά τίς ἀδυναμίες πού παρουσιάζουν πολλά ἀπό τά ἐπιχειρήματά του. "Ἄν δεχτοῦμε ὅτι ἡ σημασιολογική ἀνάλυση πρέπει νά εἶναι ἡ μέθοδος τῆς prima philosophia, τότε τά ἐπιχειρήματα μιᾶς θεωρίας πού στηρίζεται στήν ἀρχή τῆς ἀποβλεπτικῆς (αὐτο)συνείδησης θά ἐξακολουθοῦν νά εἶναι εὐάλωτα ὅσο ἔχουν ὡς στόχο νά παραγάγουν ἀπό χαρακτηῖρες τῆς συνείδησης λογικούς χαρακτηῖρες τῶν κανόνων καί νά θεμελιώσουν τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἐγκυρότητος τῶν διυποκειμενικῶν κανόνων πού διέπουν τή χρήση τῆς γλώσσας.

Ἐκθέτοντας τό θεωρητικό πρόγραμμα τοῦ Husserl κατ' αὐτόν τόν τρόπο τό ἀντιμετωπίζουμε ὡς ἓνα ἐναλλακτικό πρός τή σημασιολογική ἀνάλυση πρόταγμα καί μάλιστα ὡς ἓναν ἀπό τούς βασικούς της ἀντιπάλους. Στήν πραγματικότητα ἡ φαινομενολογία λειτουργεῖ μᾶλλον διορθωτικά. "Ἄν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἡ αὐτοσυνειδησία δέν εἶναι τό ἀπλό προϊόν μιᾶς παραπεμπτικῆς συνάφειας προτάσεων ἀλλά ἀντιθέτως ἀσκεῖ μιᾶ συστατική καί πρωτογενή λειτουργία στό σύστημα ἀναφορᾶς τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας, τότε τίθεται ἐκ νέου τό πρόβλημα πού ὁ Husserl ἐπιχείρησε νά λύσει μέ τήν ἐπισήμανση ὅτι ἡ αὐτοσυνειδησία καί ἡ ἐννοια τοῦ κανόνος βρίσκονται σέ μιάν ἀναπόδραστη ἀλλά λογικά μή παραγώγιμη ἀμοιβαία σχέση ἐξάρτησης. Ὑπ' αὐτήν τήν ἐννοια ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ ἔργου τοῦ Husserl μπορεῖ νά ἐξασφαλιστεῖ μόνον ἐάν ἡ ἑρμηνεία καταφέρει νά τό ἀποδεσμεύσει ἀπό τήν ἐγγενή τάση του πρός ἓνα "συγκροτητικό" Ἰδεαλισμό.